

הנצחת מגשימי הציונות – גרסת יוסף אהרנוביץ

מאת מאיר חזן

דתניא. כשם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן
הספדין ומן העונים אחריהן – שמשקרים בשבח
המת' (ברכות סב ע"א).

א. מבוא

מן המפורסמות הוא שבקרב אותו גרעין עולים ייחודי שהגיע לארץ ישראל בראשית המאה
העשרים והעניק בדיעבד לעלייה השנייה את שמה בלטה ההכרה בערכה של התודעה
ההיסטורית – הן לצורך עיצוב מודעותם העצמית של בני זמנם הן למען הנחלתה של בשורת
העתיד הצפונה בתורתם. דמויות מרכזיות ביניהם נטלו תפקיד פעיל בתיאור ההיסטורי של
קורותיהם כמו גם בהענקת מבע ספרותי לנפתולי חייהם.¹ הם ייחסו ייחודיות חריגה לפרק
העלייה השנייה בתוך רצף ההיסטוריה היהודית בכלל וזו הציונית בפרט. כמי שראו עצמם
מחולליה של מהפכה בחיי היחיד, החברה והפוליטיקה היהודית, הם הצמיחו בקרבם גיבורים
שנתפסו כדמויות מופת המצוידות ביכולות השאובות מעולם האגדה. באותה תקופה טיפחו
גם צעירים ילידי הארץ את הערגה למעשי גבורה והקרבה. ואולם אנשי העלייה השנייה
העניקו לעיסוק בתחום הזיכרון ההיסטורי ממד רב ערך ביישום חזונם הלאומי המהפכני.² אף

- * ברצוני להודות לאניטה שפירא, לאביבה חלמיש, לנעמה שפי ולגילת גופר על הערותיהן המועילות.
על ה'מוטו' למאמר ראו להלן, ליד הערה 114.
- 1 ש' אלמוג, 'העלייה השנייה בעיני עצמה ובעינינו', העלייה השנייה: מחקרים, בעריכת י' ברטל,
ירושלים תשנ"ח, עמ' 38–40; א' הולצמן, 'אמת חדשה מארץ-ישראל: על התודעה העצמית בספרות
העלייה השנייה', שם, עמ' 377.
- 2 אחד הביטויים הראשונים לכך מופיע בקונטרס מטעם מפלגת פועלי ציון, שחיברה רחל ינאית על
בר-כוכבא בשנת 1909, הנחתם בקריאה: 'יקום העם, ויוליד את גבוריו! יקומו הגבורים, ויצאו לפני
העם! רחל ינאית, בר-כוכבא, ירושלים תרס"ט, עמ' 16. וראו: ר' אלבוים-דרור, "הוא הולך ובא,
מקרבנו הוא בא העברי החדש": על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים, 12 (תשנ"ו),
עמ' 128–131; ע' אלמוג, הצבר – דיוקן, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 88–90; י' זרובבל, 'בין "היסטוריה"
ל"אגדה": גלגולי תל-חי בזיכרון העממי', מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, בעריכת
ד' אוחנה ור"ס ויסטריך, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 189–202. בהקשר של בניית גיבורים בנוסח השאוב
מן האגדות, מאלף הדימוי שברל כצנלסון נוקק לו בתארו את כושר החחלטה של עמיתו להנהגה
דוד בן-גוריון. הוא דימה את בן-גוריון לברדלס הרואה את הסכנות, אך אומר 'הירידה וההבקעה
כורת, ולשעה קטנה הוא עושה לו לב של שני ברדלסים, ויורד ומבקיע'. ראו: ד' סדן, 'לב של

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה ע (תשס"ה)]

שלא ביקשו את גבורת הלוחם בצעדיהם הראשונים בארץ, חתירתם ליצור זיקה הדוקה בין מפעלם הממשי לבין היניקה ממקורות העבר עתידה להותיר משקע עמוק בתודעה הציונית ובמעשה הציוני. האופן שבו ראו והבינו את טבעו של פועלם ההיסטורי מתברר, בין היתר, מהתבוננות בדרך שבה ביקשו להנציח את מגשימי מפעלם.

במחקר האקדמי על התקופה הנדונה המתפרסם בשני העשורים האחרונים ניכרת הנטייה לחזור ולתור אחר מחוזות ההנצחה והזיכרון שנוצרו בזיקה למוות כתוצאה ממעשה אלים.³ הקרבה – הרואית וחסרת הוד כאחת – של נופלים, שניתן לקשר את מותם למימוש הרעיון הלאומי, השיקה אגב תהליכי עיבוד וסלקציה למושג היהודי-המסורתי 'קידוש השם'. בימי העלייה השנייה הואץ תהליך היווצרותו של אתוס מרטרולוגי חילוני במהותו, שניצניו כבר נבטו בשנות העלייה הראשונה. אתוס זה העניק העדפה להנצחת מי שנחשב ל'חלל' של המפעל הציוני על פני מי שהלך לעולמו בדרך הטבע. הדבר היה חלק מן המגמה לשמר נרטיבים מסוימים של העבר ולהשכיח אחרים, שתאמו פחות לסיפר הדומיננטי בהנצחה ובזיכרון הקיבוציים.⁴ במאמר זה תיבחן ההשקפה המסתייגת מהנצחת גיבורים או כאלה שנפלו קרבן למוות אלים, תיבדק עמדה של אישיות אחת לאורך שנים לגבי תחום ההנצחה, ותוענק מרכזיות לבירור גישתה של הדמות המובילה במפלגת הפועל הצעיר, שהייתה השותף הקטן יותר במצורף שיצר את הגוף הדומיננטי ביישוב – מפא"י.

יוסף אהרנוביץ נולד ברוסיה בשנת 1877 ועלה ארצה בינואר 1906. לדברי שמואל יבנאלי, הוא היה הפועל המבוגר ביותר שעלה בחבורת העלייה השנייה אחרי אהרן דוד גורדון.⁵ אהרנוביץ ערך את הביטאון העברי החשוב ביותר שהתפרסם בימי העלייה השנייה – 'הפועל הצעיר'. הוא הוכר כבכיר ראשיה של המפלגה הראשונה שהוקמה בארץ ישראל במאה העשרים, הפועל הצעיר, אף שזו התגדרה בהעדר מנהיגים. ברבות השנים היה ממייסדי וממעצבי דרכה של מפא"י. בד בבד עם יתר תפקידיו נמנה עם מנהלי בנק הפועלים מסמוך לייסודו, שימש בתפקיד עד יום מותו, וגם כיהן באחרית ימיו כנשיא אגודת הסופרים. כיום

שני ברדלסים – על דויד בן-גוריון, ארחות ושבילים: מסה, עיון, מחקר, כרך האישים, תל-אביב תשל"ח, עמ' 299.

- 3 ראו למשל: ע' סיון, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל-אביב 1991; Y. Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago 1995; N. Ben-Yehuda, *The Masada Myth: Collective Memory and Mythmaking in Israel*, Madison, Wisconsin 1995; א' שמיר, הנצחה וזכרון: דרכה של החברה הישראלית בעיצוב נופי הזכרון, תל-אביב תשנ"ז; ע' זרטל, האומה והמוות: היסטוריה וזיכרון פוליטיקה, אור יהודה תשס"ב.
- 4 א' שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 109-110; סיון, שם, עמ' 176-178; מ' עזריהו, פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948-1956, קריית שדה בוקר תשנ"ה, עמ' 130; ד' ביתן, "'און שגיא פורח": מיתוסים של גבורה לוחמת בראשית הציונות (1880-1903), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, בעריכת א' אוהנה ור"ס ויסטריך, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 169-188; מ' בר-און, 'לזכור ולהזכיר: זיכרון קולקטיבי, קהילות זיכרון ומורשה', דפוסים של הנצחה, בעריכת מ' מיזל וא' שמיר, [חמ"ד] תש"ס, עמ' 30-31; ב' מלמן, 'אגדת שרה: מיגדר, זיכרון וארץ ישראליות 1917-1990', ציון, סה (תש"ס), עמ' 344.
- 5 ש' יבנאלי, 'על יוסף אהרנוביץ שאבד', כתבים, תל-אביב תשכ"א, א-ב, עמ' 135.

הוא זכור, במקרה הטוב, בתור בעלה של הסופרת דבורה בארון. אהרנוביץ העיד על עצמו כי ניחן בכישרון אחד – הוראה, וראה עצמו כל חייו כמורה.⁶ בעניינים ציבוריים שעמדו על הפרק החזיק אהרנוביץ לא אחת בדעה שניצבה בסתירה למהלך החיים המתקמים בארץ ישראל. כך, למשל, התנגד להתיישבות הפועלים בראשיתה ושלל את ייסוד הסתדרות העובדים בשנת 1920. ואף על פי שנהג להציג תמיד את משנתו בנחרצות ולגונן עליה בעיקשות, הוא דבק בכלל שפרסם עוד במאמר שפתח את הגיליון ההקטוגרפי הראשון של 'הפועל הצעיר', מאייר תרס"ז (אפריל-מאי 1907): 'ואם יבואו אחרי כן החיים ויראו לנו ששגיננו בחוק זה או אחר – לא נתבייש כלל ונודה על משוגתנו'.⁷ ואכן, אהרנוביץ חזר בו מעמדות שונות במרוצת הזמן.

בנושא הנצחת מגשימי הציונות הוא פסע בהתמדה נגד הזרם הרווח בתנועה הציונית, ובכלל זה בתנועת העבודה. כמו עמיתיו הפועלים, ראה אהרנוביץ במעשה ההגשמה מפעל קולקטיבי הנפרט לאי-ספור פעולות אפורות, שבמרכזן עשייה יומיומית ונטולת הדר החותרת לעיצוב אדם וחברה חדשים. הוא תמך בגישה שההגשמה אינה תוצר של פעולה אישית הפורצת גדר ומחוללת תמורות חדות באבחת מהלך מזהיר ורווי גבורה. לא תפיסות מהותיות בנושא הנצחה הן שהניעו את אהרנוביץ להבהיר את השקפתו המנוגדת מעת לעת. טענתו היא שאהרנוביץ זיהה סחף בנושא זה, מעקרונות היסוד המוסכמים לכאורה לגבי הבנת דמותה ומפעלה של תנועת העבודה, אל דרכי הנצחה שהבליטו דווקא את היחיד ואת מעשה הגבורה על חשבון הוקרת הרבים וייחוד האפרוריות שבמעשה ההגשמה.

עיקרי עמדתו של אהרנוביץ נוצרו בתקופה שבה הנתיב הציוני ברוחה של תנועת העבודה טרם זכה להגמוניה. ניצחונה של דרך היסטורית זו עדיין צפון היה בחיק העתיד ולא היה מובטח כלל. מעיוננו מתברר כי מרכיבים שונים בנרטיב הציוני הנוגעים לתחום הנצחה והזיכרון הפכו שליטים בתנועת העבודה רק לאחר הרהור ותהייה. לקביעתו הנכונה של אורי רם, כי הנרטיב שהתקבל היה 'רק מועמד אחד ושנוי במחלוקת לתפקיד הרם של נראטיב שליטי', לעומת נרטיבים אחרים בהיסטוריה היהודית,⁸ מבקש מאמר זה לצרף את הטענה, שגם בשדה הציוני גופו לא היה תהליך היווצרות הנרטיב מונוליטי ביסודו. היו בו גוונים וגישות שונות, שאהרנוביץ היה אחד ממבטאיהם החדים והחריפים, וראשית צמיחתו קדמה לכתביו של בן-ציון דינור.

6 ד' זכאי, 'יוסף אהרנוביץ – תולדותיו', כתבי יוסף אהרנוביץ, בעריכת ד' בארון וא' שוחט, תל-אביב תש"א, א, עמ' ד. אהרנוביץ עבד כמורה בעיר ברודי שבגליציה טרם עלתו ארצה ובתקופה שבה הוגלה מארץ ישראל למצרים, בשנים 1915-1919.

7 [י' אהרנוביץ], 'מטרתנו', הפועל הצעיר, אייר תרס"ז (אפריל-מאי 1907); א'מ קולר, 'קוים', דבר, 27.4.1937.

8 א' רם, 'הימים ההם והזמן הזה: ההיסטוריוגרפיה הציונית והמצאת הנראטיב הלאומי היהודי; בן-ציון דינור וזמנו', ציונות: פולמוס בן זמננו, בעריכת פ' גינוסר וא' בראלי (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 1), קרית שדה בוקר תשנ"ז, עמ' 126-159 (הציטוט מעמ' 134). ראו גם: א' רז'קרוצקין, 'גלות בתוך ריבונות: לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית', תיאוריה וביקורת, 4 (סתיו 1993), עמ' 40-42.

אף שמעייניו היו נתונים בעיקרם לתחומי הפוליטיקה והכלכלה של תנועת העבודה ושל היישוב, ייחס אהרנוביץ משקל רב לעיצוב הדפוסים החינוכיים שבמסגרתם מונחלת המורשת של מעשי החלוצים לעולים בכוח ובפועל ולבני הדור הצעיר הגדל בארץ. הבעיה המרכזית שהטרידה אותו בקשר לכך נגעה לקו המנחה בהנצחת פועלים וזכרם של החלוצים. מנקודת מבטו, השאלה הייתה אם הכתיבה על אודותיהם צריכה לחתור להציגם כאנשי מופת, או שמא מוטב לשאוף לתאר אותם כבני תמותה פשוטים, המעורבים בתור שכאלה בתהליך שיבת העם לארצו. 'אנשי מופת' משמע סמלים נישאים, מורמים מעם, מועטים במספר וברוכי כישרונות, סגולות ומעש. לעומת זאת, המושג 'אנשים פשוטים' מציין את החלוצים, התורמים איש איש כפי יכולתו ומידת חריצותו לעיצוב המצרף הקובע את כיוונו וקצב התפתחותו של פרויקט התקומה הציוני. יודגש כי בחיי המעשה שרר בין שתי אפשרויות ההנצחה הנדונות מתח מובנה ולא ניגוד מובהק. השקפתו הבסיסית של אהרנוביץ בנושא ההנצחה גרסה שחייבת להתקיים הלימה מוחלטת בין דפוסי ההגשמה הנחוצים והראויים לבין האופן שבו מונצחים האנשים והמפעלים התורמים לקידום השגתו של היעד הלאומי.

ברקע הדברים מבצבצות דילמות עקרוניות, במישור המתודי והמהותי, בדבר המקום והתפקיד של האישיות בהיסטוריה, היחס בין ערכים ומגמות רעיוניות לבין מסגרות פוליטיות ואינטרסים שלטוניים, ולבסוף באשר לגורם העומד במרכז ההתרחשות ההיסטורית – האדם הממשי או התהליך העלום. בירור ההיבטים הסכולסטיים והתאורטיים הנגזרים מעמדתו היה משני בעיני אהרנוביץ. עיון אינטלקטואלי מופשט לא עמד בראש מעייניו. למרות קרבתו האינטימית לחוג הספרותי העברי המתפתח בארץ ישראל, שניכרה באורח מובהק בשילוב שיצר בין תחומי הפוליטיקה והספרות מעל דפי 'הפועל הצעיר',⁹ הופנתה תשומת לבו כל ימיו לצדדים המעשיים של החברה היישובית המתהווה. נכון להתבונן בהלכה שביקש לפסוק אהרנוביץ בתחום ההנצחה מזווית ראייה זו, והיא המדריכה את דיונו, שעיקרו, הצגת פן שטרם נתברר כדבעי בנוגע לדרך שבה ייזכרו מגשימי הציונות.

אהרנוביץ התייחס בכמה מאמרים שכתב בין השנים 1912–1936, בגלוי ובמרומז, לסוגיית הנצחתם של מגשימי הציונות. תחילה נבחן את תגובתו העקיפה של אהרנוביץ כלפי קובץ 'יזכור' שפורסם בשנת 1911, שהוטמעה בפתח המבוא שחיבר לכתבי יוסף ויתקין כעבור חודשים אחדים. בהמשך ילובנו יחסו להופעת הספר 'חולמים ולוחמים' בשנת 1921, העמדה העקרונית שהביע בשנת 1931 לגבי כתיבת ביוגרפיה, והשקפתו בנוגע לסדרת החוברות 'לנער' של הקרן הקיימת בשנת 1935. המקורות הללו עסקו בהנצחת פועלה של תנועת העבודה בעשורים הראשונים לקיומה מזוויות שונות ובדגשים אחדים. הם פורסמו בימי העליות השנייה, השלישית והחמישית. התהודה שזכו לה בקרב בני התקופה הפכה אותם לבעלי אופי כמעט-קנוני. אף שהופקו בידי גורמים מגוונים (מפלגתיים, פרטיים וממסדיים – בהתאמה), נועדו המקורות הללו – כל אחד בתורו – לתת מענה לצורכי גיבושה של מערכת מרטרולוגית יהודית-ציונית-יישובית עכשווית, כחלק מתהליך עיצוב קלסטרונה של החברה הלאומית המתהווה בארץ ישראל. בזכות מעמדו המוסרי יוצא הדופן של אהרנוביץ בחבורת מנהיגי

9 רבינוביץ, 'אישיות', דבר, 27.4.1937.

תנועת העבודה, נודע משקל לגישתו הייחודית ביחס לכתבים אלה. יותר מכך, מעיון בעמדותיו עולה דבר קיומם של מסורות, תפיסות ומתחים שונים באשר לדרך הראויה לבניית הזיכרון של תנועת העבודה ומטעמה. לאור זאת, מוקדש חלקו האחרון של המאמר להצגת כמה וכמה ביטויים המשקפים את המעבר בין הנרטיבים החליפיים של ההנצחה, שאפיין את תנועת העבודה משך עשרות שנים. אגב דיון בנושאים אלה ישורטט דיוקנו של אהרנוביץ כאיש ציבור ויוארו פנים שונות בנוגע למקומו של האדם הממשי ושל הנוער הארצישראלי בתנועת העבודה ובהנצחת קורותיה.

ב. המתח בין קובץ 'יזכור' לכתבי ויתקין

קובץ 'יזכור' פורסם בדצמבר 1911. הקובץ הנציח את זכרם של שמונה איכרים ופועלים יהודים, שמרביבתם נהרגו בידי ערבים בשנים 1909–1911. ר' בנימין, שיזם את הוצאת הקובץ, חפץ להציב באמצעותו מצבה על קברו של ברל'ה שווייגר – פועל שהפך לאגדה עוד בחייו בהיחלצותו להגנת נקודות יישוב יהודיות בגליל.¹⁰ 'יזכור' היה לציון דרך בתולדות הציונות מבחינת השימוש בדימויים החותרים ליצירת מסכת של מיתוס לאומי לשם הנצחת הנופלים למען תקומת עם ישראל בארצו. אניטה שפירא הביעה ספק בנוגע למידת השפעתו של 'יזכור' במהדורתו הארצישראלית בארץ ישראל, וציינה שקשה למצוא לו הדים בספרותה של העלייה השנייה.¹¹ ואמנם, הודעה על סיום מכירת המהדורה העברית של הקובץ הופיעה בשבועון 'הפועל הצעיר' ב־20 באוקטובר 1914, וכמעט שלוש שנים חלפו אפוא עד שאולה המהדורה. ברם אין להקיש מכך שהקובץ זכה לתפוצה מעטה. להיפך, ארבעה חודשים לאחר שיצא לאור, כבר נמכרו ממנו 1,600 עותקים, מספר בלתי מבוטל במציאות היישובית דאז.¹² אף שאלת ההזדהות הספרותית שחולל 'יזכור' מצריכה עיון נוסף.

בוועד להוצאת קובץ 'יזכור' היו חברים: אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר), יוסף חיים ברנר, יעקב רבינוביץ, יוסף שפרינצק ומיכאל טיטלמן (תמרי).¹³ הרכב הוועד מלמד על קרבה למפלגת הפועל הצעיר, שכן שפרינצק שירת באותה עת כמזכיר הוועד המרכזי של המפלגה

10 א"ז רבינוביץ (עורך), 'יזכור... מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י, יפו תרע"ב: ר' בנימין, ע"א [=על אודות] "יזכור", הפועל הצעיר, 24.1.1912. על קובץ יזכור ראו: י' פרנקל, 'ספר היזכור' משנת 1911 – הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה, יהדות זמננו, ד (תשמ"ח), עמ' 67–96. מבין המונצחים בקובץ, ישראל רויזמן נהרג בשנת 1890 ואברהם יוסף ברל נהרג בשנת 1906. מירי של חברו לשמירה.

11 שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 109.

12 מכתב י' רדלר פלדמן [ר' בנימין] ל"ח ברנר, 20.3.1912, ארכיון גנוזים, א"ז 18775/20. מספר מצליח נמכרו באותם הימים אלף עותקים. ראו: ז' שביט, החיים הספרותיים בארץ ישראל 1910–1933, [חמ"ד] תשמ"ג, עמ' 48, 50.

13 ר' בנימין ריכז את עבודת המערכת. עד פרישתו מן המערכת נעשתה עבודת העריכה של הספר בעיקרה בידי ברנר. ב'יזכור' פורסמו גם רשימות מאת אנשי פועלי ציון, יצחק בן-צבי, ישראל גלעדי ויעקב זרובבל, אך הטון שבו נערך הקובץ תאם את גישתו המאופקת והמתונה של הפועל הצעיר.

וטיטלמן כיהן כמנהל ביטאונה, 'הפועל הצעיר'. הרכב זה מעורר תהייה, משום שנפקדה ממנו הדמות הבכירה בעשייה הפובליציסטית במפלגת הפועל הצעיר, יוסף אהרנוביץ. האם הוא לא נטל חלק במלאכת העריכה מפאת מחסור בזמן או שמא בשל היעדר עניין, ואולי פשוט לא הוזמן לסייע במלאכה?

האמת כנראה שונה. כפי שניווכח, אהרנוביץ הסתייג באופן עקרוני מן המגמה להנציח את קורות חייהם של הפועלים שנפלו. באותו זמן ממש שיצא לאור קובץ 'יזכור', הפקיד יוסף ויתקין, בעודו על ערש דווי, את המשימה לפרסם את כתביו לאחר מותו בידי אז"ר, ר' בנימין ואהרנוביץ. שני הראשונים היו האחראים בפועל למתכונת הסופית של 'יזכור', לאחר שברנר פרש מן המערכת. מקובל לראות ב'הקול הקורא' שחיבר ויתקין, ובו תבע מצעירים בגולה לעלות ארצה, אחד הגורמים המאיצים לייסוד הפועל הצעיר. הוא נפטר ב-23 בינואר 1912. כעבור חודשיים הוציא הפועל הצעיר ספר של מבחר כתבי ויתקין. לכתבים הוקדם מאמר מאת אהרנוביץ, שהודפס שבועות אחדים קודם לכן ב'הפועל הצעיר'.¹⁴ מאמרו של אהרנוביץ הופיע בתווך, בין שני מחזורי הפולמוס שהתלקחו בעיתונות הפועלים סביב קובץ 'יזכור'.¹⁵

המחזור השני של הפולמוס התנהל בקיץ 1912, והוצת בעטייה של ביקורת שהטיח ברנר ('אנחת סופר', כלשונו) כנגד החיפזון שבאריגת אדרת קדושה מחיי ההרוגים. ברנר בירך על הטון העצור למדי שבו עוצב קובץ 'יזכור'. אנחתו – בלשון ימינו: התרסותו – כוונה בעיקר כלפי ההפרזה המתלהמת שבה הגיבה העיתונות הציונית בגולה על הנאמר ב'יזכור'.¹⁶ סגנון התייחסות זה לובה בידי אחד מן העורכים, יעקב רבינוביץ. ברשימה שהאיצה בציוני הגולה לרכוש את הקובץ, הוא קרא: 'ספרו נא לצעירינו ע"ד (=על דבר) גבורינו, ע"ד הישוב, ע"ד העבודה, ע"ד השמירה, ע"ד המלחמות, ע"ד הקרבנות! תנו להם את 'יזכור'! ידעו נא, כי מלבד דרשנים ומאספי-כסף ישנם עוד יהודים אחרים...'¹⁷ יודגש כי 'יזכור' התקבל בעין יפה בחוגי הפועלים הצעירים בארץ ישראל. הם הזכירו ברטט, בחיבה ובהוקרה את שמות הגופלים, אף אם מיאנו לראות בתפוצה שהקובץ זכה לה פיצוי-מה לגורלם אם יהרגו ויוכללו במהדורה

14 'אהרנוביץ, יוסף ותקין ז"ל', הפועל הצעיר, 11.2.1912; הנ"ל, 'יוסף ותקין ז"ל', מבחר כתביו של יוסף ותקין ז"ל, בעריכת א"ז רבינוביץ, ר' בנימין ו' אהרנוביץ, יפו תרע"ב, עמ' 5-16.

15 הפולמוס הראשון, שהתנהל בין יעקב זרובבל לר' בנימין, אינו נוגע ישירות לענייננו כאן. ראו: פרנקל (לעיל, הערה 10), עמ' 84-89.

16 בר-יוחאי [י"ח ברנר], 'גם אלה אנחות סופר', הפועל הצעיר, 21.6.1912. לדוגמה, באחד מהם נכתב: 'קורא אני בספר-המצבות הנפלא הזה... האם לא כאגדת פלאים ישמע לאזנינו ספור-חייהם של החלוצים הנלהבים האלה? האם לא את האגדה הזאת תספרנה האמות הזקנות הבאות לנכדיהן הבאים בדור אחרון?...'. ראו: ברק, 'פנקס פתוח – יזכור', העולם, 12.1.1912.

17 'רבינוביץ, מעולמנו', הזמן, 31.1.1912. הצטרף אליו אליהו מונצ'יק, מזכיר הפועל הצעיר לשעבר, שיצא לשליחות לרוסיה, והכריז בטון מלא פתוס ומנותק עובדתית מכל קשר למציאות: אילו רצו להזכיר את כל הצעירים שנפלו בדמי ימיהם, 'כי אז דרוש היה להוציא עוד כמה וכמה מאספים 'יזכור'; א' מונצ'יק, 'לשאלת הפועלים העבריים בא"י', הצפירה, 16.2.1912.

נוספת שלו, משום שקידשו את ערך החיים ולא את הסגידה למוות.¹⁸ כלומר, מבחינתם מילא הקובץ כראוי את הצורך שחשו בהאדרת פועלם ובעילוי כבעל סממני קדושה. במישור אחר, התחבב על הפועלים המנהג למצוא לעצמם מפלט ממצוקת הבדידות בראיית עצמם כפרוטוטיפ לזמנים המתדפקים בשער. ברנר תיאר תבנית מחשבה זו בעוקצנות אגב בירור סיבת קצפו של אהרנוביץ עליו, עקב תיאור בלתי מחמיא בעליל שיוחס למערכת 'הפועל הצעיר' בסיפורו 'מכאן ומכאן': 'עם-הספר – גיבורים! כולנו גיבורים פה, מלח כל יהודי-הארצות. לא-גיבורים אינם כלל בנמצא'.¹⁹

הדפוס החותר להאציל על שותפים לדרך שנפטרו ערך ייחודי של גבורה, המנותק ממצאיות חייהם הראלית ומתעלם מנסיבות מותם, הרחיק את אהרנוביץ מ'זכור'. בתחילת דברי ההספד שהקדיש לווייתקין גינה ללא כחל וסרק את 'זכור' ואת העומדים מאחוריו, אף אם נמנע מלנקוב בשמו המפורש של הקובץ. דברי ההערכה על אודות ויתקין, העיד אהרנוביץ, נכתבו ב'תוגה חרישית... במנוחה שלמה, בלי התפעלות יתירה וכלי גניחות יתירות'.²⁰ הוא חש קרבה לווייתקין, המורה, מן המורים הבודדים בארץ ישראל באותה עת שהזדהו במסירות עם מחנה הפועלים. רשימתו נפתחה במילים הבאות:

נמקים אנשים בענים – ומי ישים לב אליהם. נקפאת נשמתם מקור – ומי יחממה. כי לב יודע מרת נפשו ואין לאחר חלק בו. ואולם אך עצם האדם את עיניו, אך ניתק פתיל חייו – ולקדוש נעשה. גדולה היא בנו מידת האכזריות ביחס לחיים, וגדולה מזו מידת ההפרזה בשבח ביחס למתים. והמנוח הרי כל-כך שגא את ההפרזה וההגזמה, הרי נפשו היפה היתה כל-כך סולדת בזה. וכשאני נזכר באותה האחריות הגדולה בפני המת, שאני מקבל עלי, בבואי לרשום על אודותיו איזה דברים, מתירא אני, שמא אֶפְשֵׁל בהפרזה לצד השני ואקטין את דמותו: שמא תביאני הוזהרות היתרה מְשַׁקֵּר בשבחו לידי תוצאה מהופכה: לידי טשטוש צורתו האישית היפה. וצורתו האישית יפה היתה למדי גם בלי הפרזה.²¹

אהרנוביץ מיאן לקדש את שמו של ויתקין. הוא העדיף לתאר כהווייתו את האדם הבכיר הראשון שהלך לעולמו מבין מי שנוהגים למנות כחברי העלייה השנייה (גם אם ויתקין השתייך באופן רשמי לעלייה הראשונה).²² בכך הוא הציג עצמו כמתנגד למגבשי המרטירולוגיה הציונית הארצישראלית, היוצרים בדיה ממצאיות חייהם של פועלים שנהרגו – וחמור מכך, ממצאיות החיים בארץ ישראל – לצורך קידום יעדים שונים. אהרנוביץ הציע בעקיפין מי ראוי לדעתו להנצחה. הוא עשה כן בהביאו מאמר מאת יוסף ויתקין בצמוד לדברי

18 א"מ קולר, 'על האנחות', הפועל הצעיר, 1.8.1912; ר"כ [רחל כצנלסון-רובשוב], 'על ההתנדבות', דברי פועלות: מאסף, בעריכת ר' כצנלסון-רובשוב, תל-אביב תר"ץ, עמ' 75–76.

19 י"ח ברנר, 'הז'נר הארצי-ישראלי ואביזריהו (ממכתבים פרטיים)', הפועל הצעיר, 10.8.1911.

20 מכתב י' אהרנוביץ לצ' הוכברג, כ"ב שבט תרע"ב (10.2.1912), בתוך: א' שוחט (עורך), כתבי יוסף ויתקין, תל-אביב תשכ"א, עמ' 220–221.

21 י' אהרנוביץ, 'יוסף ויתקין ז"ל', הפועל הצעיר, 11.2.1912.

22 בנאום לציון עשרים וחמש שנה למות ויתקין, כינה אותו ברל כצנלסון: 'ראשון לעליה השנייה', דבר – תוספת ערב, 21.1.1937 (ההדגשה במקור).

ההספד שהקדיש לו ב'הפועל הצעיר'. מאמרו של ויתקין נפתח במילים הבאות: 'גבורי, שאת גבורתם חפץ אני להרים על נס, דם אדם לא שפכו, ראש אויב לא מחצו, על חזיהם לא יתנוססו אותות כבוד ושםם לא נשא על שפתיים – ובכל זאת גבורים אמתיים, גבורי ישראל המה...'²³ גיבוריו של ויתקין היו פועלים. לא אלה שהגיעו בעלייה השנייה, שכן המאמר פורסם לראשונה בשנת 1903, טרם בואם, אך פועלים שמלאכת כפיים הייתה פרנסתם והווייתם.

בעיני שותפיהם למפעל מקרב הפועלים, התבטאה גבורת הנופלים שהונצחו בקובץ 'זכור' לא רק בעבודתם ובמותם, אלא גם בהליכתם בדד בגיל צעיר לארץ שכוחת אל, תוך השארת משפחתם, נופי ילדותם ומסורת חייהם מאחור. היישוב דאז, המצומצם בהיקפו, שימש לחבריו הצעירים פעמים הרבה כעין מסגרת משפחתית, תחליף למשפחה בגולה הרחוקה. מעבר לאופני המחשבה וההבעה הגדושים במוטיבים מיתולוגיים, פרי רצון לייסד פנתאון של גיבורים, כפי שקבע יונתן פרנקל,²⁴ סביר ש'זכור' מילא גם תפקיד פרטי, אישי יותר. הקובץ גילם בחובו גם מעשה של פרדה מחברים לדרך, בהיעדר הורים או קרובים ישירים בסמיכות מקום, המסוגלים ליטול על עצמם את מעמסת ההנצחה.²⁵ בהקשר זה, ניתן להסיק מדברי התוכחה שרשם אהרנוביץ בפתח המבוא לכתבי ויתקין, כי אכזריות החיים וההתאכזרות לחיים, שאף הם היו מסממניה הבולטים של העלייה השנייה, הועלמו ב'זכור' בהינף יד משעצם האדם את עיניו. במקום אלה הועלה האדם למדרגת קדוש, תוך התכחשות להוויית חייו ולדרך חייו בפועל. הניסוחים הקולעים ומרטיטי הלב נשמעו בדיעבד, כאשר קפא לבו של האדם הממשי. דיבורים אלה נדמו בעיני אהרנוביץ כשקר, בבחינת חיפוי והסוואה. הם יוצרו באמצעות נקיטת טון מזויר, שלא עלה בקנה אחד עם חייו של המת בפועל, וחתרו לחזק בדיבורים מרוממים מפעל שלדעת אהרנוביץ רק כוח המעשה יחשוף את מידת ממשותו.²⁶

אהרנוביץ רמז בדבריו מהי ההשקפה שעליה מבוססת גישתו בסוגיית ההנצחה. מפתח אפשרי להסברת עמדתו טמון במאמר שפרסם יעקב רבינוביץ ב'הפועל הצעיר' בימי מלחמת העולם הראשונה. הוא סיפר בו כי נוצרות ונפוצות כל מיני אגדות בתוך היישוב הישן בירושלים על מלחמת גוג ומגוג ועל עקבות המשיח, והמליץ לאסוף את הדברים האלה ולרשום אותם למען לא יישכחו. אהרנוביץ, הרציונליסט העקבי, שהתנגד חריפות לכל גילוי

23 י' ויתקין, 'מגבורי ישראל', הפועל הצעיר, 11.2.1912. המאמר פורסם לראשונה בהמליץ, גיליון 77, תרס"ג.

24 פרנקל (לעיל, הערה 10), עמ' 69.

25 עם הזמן נפתר קושי זה, לפחות מבחינתם של המקורבים לממסד הספרותי והפוליטי בתנועת העבודה. ראו למשל: לאחות – קובץ לזכר שרה לישנסקי, תל-אביב תרפ"ז, שהוקדש לאחותה של רחל ינאית בן-צבי. חשוב לציין כי זה היה הפרסום הבולט הראשון שהוקדש להנצחת פועלה של אישה בתנועת העבודה.

26 לטון מזוירי בהוויית התקופה, ראו: שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 108–109, 114–117; ח' נוה, "פה אני עובר. ניצב ליד האבן": פרטיות ואינטימיות באבל הלאומי, דפוסים של הנצחה, בעריכת מ' מיזל וא' שמיר, [חמ"ד] תש"ס, עמ' 56.

של מיסטיקה, מחק את הפסוקים הללו מן המאמר בתוקף תפקידו כעורך.²⁷ המחשה לגישה זו של אהרנוביץ כלפי מיסטיקה, הן ביחס לאדם הן ביחס למקום גאוגרפי, מצויה במבוא שחיבר לכתבי אהרן דוד גורדון. על גורדון, העיד, שמע רבות עוד בימי בחרותו ברוסיה. בדמיונו נקבע גורדון לא כאדם אלא '...כעין כתל מערבי. וכשם שלא מהרתי לראות את הכתל המערבי, ככה לא מהרתי גם לראות אותו'.²⁸

הגישה שהסתייגה ממיסטיציזם אפיינה את אהרנוביץ בימי גלותו במצרים, בעקבות גירושו מן הארץ בשנים 1915–1919. על רקע התמשכות מלחמת העולם הראשונה, הלך וגבר באותן שנים הצורך והביקוש לגילויים של מרטירולוגיה יהודית ייחודית ועכשווית, ברחוב היהודי בגולה בכלל ובזה הציוני בפרט. עדות לכך הם הנוסחים המורחבים והמהודרים של קובצי 'זכור' ביידיש, שנדפסו תחילה בארצות הברית ולאחר מכן בגרמניה ובמזרח אירופה, הפעם ביוזמתם של יצחק בן-צבי ובן-גוריון ממפלגת פועלי ציון.²⁹

הדחף המשיחי 'לקפיצת הדרך ולקירוב הקץ', לנוכח הצהרת בלפור וייסוד הגדודים העבריים בשלהי מלחמת העולם הראשונה, היה מנת חלקם של 'החולמים והלוחמים', כהגדרתו של בן-גוריון ביוני 1918. ההזדהות המתמדת, האינסטינקטיבית וגדושת הביטויים הרומנטיים של חברי מפלגת פועלי ציון עם גיבורי ההיסטוריה העברית בארץ ישראל, כגון בר-כוכבא ובר גיורא, נראתה מגיעה אל פרקה לשעה היסטורית אחת. בשורה מעין זו נדחתה זה מכבר בחוגי הפועל הצעיר. חבריו העניקו עדיפות לאינדיבידואליזם האליטרי, הדורש מן היחיד הכרעה אישית הנסמכת על עצמו ונובעת מתוך הווייתו הפרטית, וגילו יחס מסויג ומפוכח כלפי צילי גאולה וביטויים של משיחיות ודחיקת הקץ.³⁰

ואולם למפלגה זו בכלל, ולאהרנוביץ בכיר דובריה בפרט, לא נמצא מענה ראוי כאשר רובם המכריע של אותם 'חולמים ולוחמים' החליטו בהתלהבות ספונטנית וספוגה הצהרות 'משיחיות' להתנדב ל'גדוד העברי' הארצישראלי. אהרנוביץ הגולה במצרים, אשר שלל את הגיוס, מיאן להצטרף לשפרינצק הנאבק נגד ההתנדבות, בנימוק שהמתגייסים '...בהבל פיהם ישרפוני, ואני, שלא ברצוני, אביט עליהם כעל קדושים ואתבייש גם לפצות פה'.³¹ הוא סבר כי מרגע שעוטפים מעשי אנוש באצטלה של קדושה, אזי היכולת להיאבק במישור הענייני על השקפה, עמדה ודרך פעולה נפגמת עד מאוד. בעינה נותרה כפירתו, מימי פרסום קובץ 'זכור', בצורך לייצר ולגייס גיבורים – עם מרכאות ובלעדיהן – ולהאדיר את קורותיהם

27 רבינוביץ (לעיל, הערה 9).

28 'אהרנוביץ, רשימות לתולדות א. ד. גורדון, כתבי א. ד. גורדון, תל-אביב תש"ה, א, עמ' XXIII. לא ככול היה אהרנוביץ רציונליסט. במאמרו האחרון שהופיע בדפוס, שחובר בימי ביקורה של הוועדה המלכותית בארץ בשלהי 1936, כתב: 'כל ארץ היא המיתוס של העם שיצר אותה ונוצר על ידה... וא"י היא כנור הקסמים של עם ישראל'. ראו: 'אהרנוביץ, זכוחים, מאזנים, ה, א (שבט תרצ"ז), עמ' 7. ראו: פרנקל (לעיל, הערה 10), עמ' 93–95; ש' טבת, קנאת דוד, א-ג, ירושלים ותל-אביב 1976–1987; א, עמ' 341–357.

30 'גורני, היסוד הרומנטי באידיאולוגיה של העליה השנייה, אסופות, 10 (טבת תשכ"ז), עמ' 55–74 (הציטוט מעמ' 65).

31 מכתב 'אהרנוביץ ל' שפרינצק, 11.3.1918, ארכיון העבודה, 3–208–104–IV.

ואורחותיהם, למען הנחת תשתית לטיפוח מערכת של מיתוסים לוחמניים שיעמדו לשירות המפעל הציוני. אהרנוביץ דחה כל ימיו את הלהט המהפכני לדחיקת הקץ מבית מדרשם של פועלי ציון, וגרס כי מוצאו ברוח המהפכנית שהאציל קרל מרכס על תנועת הפועלים לזרמיה. הוא סבר כי 'החטא שחטא היהודי מרכס לאנושיות צריך למצוא את תיקונו על-ידי היהודים בארץ היהודים ואם אין לנו עוד גאונים כמרכס נסתפק באנשים פשוטים'.³² אהרנוביץ ביטא את גישתו בחדות לאחר תום מלחמת העולם:

בשוויון נפש אנו מתייחסים לחינוך בנינו, שמילדותם מפטמים אותם בסיפורי בדים על דבר גיבורי מלחמה קדושים ומשתדלים לנטוע בלבם הערצה לכל מיני שואפי קרבות, רוצחי אדם ושופכי דם... יש גם שאנו מעטפים את החינוך הזה במעטפה של קדושה: חינוך הרגש הפטריוטי אנו קוראים לו ומתענגים עליו.³³

חודשים ספורים לאחר שהתריע נגד 'יצירת רגש פטריוטי באמצעות טיפוח פנתאון של גיבורי מלחמה קדושים, הפכו תל-חי וגיבורה, יוסף טרומפלדור, לצומת מרכזי בגיבוש מיתוס הגבורה הציוני בארץ ישראל ולביטוי לאומי המסמל את תחיית העם במולדתו. אף אם באופן אישי לא שש טרומפלדור אלי קרב, הרי הפך לגיבור המלחמה הציוני הראשון. במותו מילא צורך סמוי, לכאורה, שהציונות ככל תנועה לאומית נזקקה לספק, אף שטבעו מחייב להעלים – לפחות למראית עין – את המודעות לקיומו.³⁴ במחלוקת החריפה שהתנהלה בקרב חוגי הפועלים ובינם לבין זאב ז'בוטינסקי, תמך אהרנוביץ טרם הקרב בהיאחזות בתל-חי למרות סכנותיה. אחרי הקרב לא חיווה את דעתו על הנופלים ועל המורשת שעד מהרה נתלתה בנסיבות מותם. בתפקידו כעורך הוא לא מנע מעמיתיו לכתוב על תל-חי דברים שתרמו לעיצוב האתוס והמיתוס שנקשרו בטרומפלדור ובחבריו.³⁵ ואולם, באופן פרטי בחר אהרנוביץ לשתוק בעניין זה, גם אז וגם ברבות הימים. שתיקתו בנוגע להתרוממות המרטירולוגיה הציונית עתידה להתפרץ בבטות רבה בחלוף כשנתיים.

ג. התרעומת על 'חולמים ולוחמים'

בדצמבר 1921 הופיע ספר רחב יריעה ומרשים בהידורו פרי עטו של העיתונאי והסופר יעקב יערי (פולסקין) בשם 'חולמים ולוחמים'. ברנר סייע בעצה ובסידור החומר ששולב בספר,

32 מכתב ' אהרנוביץ ל' שפרינצק ונ' טברסקי, א' באדר א' תרע"ט (1.2.1919), ארכיון העבודה, IV-104-53-112; ' אהרנוביץ, 'הערות והארות', בנכר: קבץ לעניני ספרות ולשאלות הזמן, אלכסנדריה תרע"ח, עמ' 25.

33 ' אהרנוביץ, 'מעגל הקסמים', מעברות, א, א (תשרי תר"ף), עמ' 52.

34 שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 141-156; זרובבל (לעיל, הערה 3), עמ' 41-45, 148; זרטל (לעיל, הערה 3), עמ' 38.

35 ראו חוברות הפועל הצעיר מ-12.3.1920, 28.3.1921. לעמדת אהרנוביץ ערב הקרב, ראו דבריו בישיבות הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, המובאים אצל נ' רוגל, תל-חי: חזית בלי עורף, תל-אביב 1979, עמ' 272, 278-279.

בין משום שריכך את התנגדותו ליצירת פנתאון לאומי מאז ימי קובץ 'זכור', ובין משום שנענה לבקשת יערי המקורב לו. ואולם ברנר נרצח במאורעות הדמים שהתחוללו ביפו במאי 1921, ולא זכה לראות את הספר יוצא לאור.³⁶ 'חולמים ולוחמים' שימש כלי עזר ומדריך לתולדות ראשית היישוב. שורטטו בו דמויות של אישים בולטים ששמם נקשר בתקופת העלייה הראשונה והעלייה השנייה, ותוארה דרכם של מקצת הנופלים בעימותים עם הערבים. המגמה של 'חולמים ולוחמים' הייתה להציגם כסמל לדורות הבאים. הספר המעיט בחשיבות העבודה ומגשימיה האנונימיים לטובת הדגשת פועלם של יחידי סגולה. רבים מהם זכו להיכלל בו בשל מעשה לחימה ולא דווקא בגלל ייסוריהם כחלוצים. כמה מן האנשים שקורותיהם תוארו בספר עדיין חיו באותה עת והיו פעילים במערכות הציונות.

מודעה גדולה המבשרת על הופעת 'חולמים ולוחמים' התנוססה בפתח גיליונות 'הפועל הצעיר' בדצמבר 1921.³⁷ המוציא לאור של הספר היה זלמן גיסין, שבביתו בפתח תקוה נערכה האספה המייסדת של הפועל הצעיר בשנת 1905, והוא נמנה עם תשעת מקימיו. לכאורה, צפוי היה ש'חולמים ולוחמים' יתקבל בברכה בחוגי הפועל הצעיר, ולא היא. ימים אחדים לאחר הופעת הספר פגש אהרנוביץ את גיסין ברחוב בתל אביב ושאל אותו בזעף מניין לקח כסף למימון הספר והאם קרא את מה שפרסם.³⁸ התוצר הסופי חרה לאהרנוביץ, והוא ייחד ל'חולמים ולוחמים' שני מאמרי ביקורת חריפים. הוא סבר שהספר כולל שקרים, הגזמות וסיפורי בדים. אהרנוביץ גינה את השימוש בסוג כזה של ספרות לצורכי התעמולה הציונית. לדבריו, הספר אינו מתאר את קשיי הקיום בארץ כהוייתם אלא משרטט בבואה הזויה, שבמרכזה רכיבה על סוסים ומעשי גבורה.³⁹

'חולמים ולוחמים' תרם לקיבוע דפוס ההתייחסות ליישוב המתהווה בארץ ישראל, אך דפוס זה היה רחוק מהתנאים האמיתיים שבהם חיו החלוצים. הספר הופיע בשעה שהיישוב המתגבש עדיין נתפס בחוגים יהודיים רחבים כאלטרנטיבה שולית לפתרון המצוקה היהודית באירופה. עשור שנים קודם לכן החל פולסקין לפרסם רשימות עיתונאיות ששימשו לימים בסיס לספרו. כבר אז עורר תוכנו וסגנונו חוסר נחת ביישוב, בשל החשש שדרך כתיבתו תורמת להפצת מנהג שנחשב מגונה בחוגי הפועלים: אנשים עולים ארצה מתוך תחושה של

36 י' יערי (פולסקין), חולמים ולוחמים: ציורים ורשימות מחייהם ופעולותיהם של יוצרי הישוב החדש בארץ-ישראל משנת תרל"א-תרפ"א, יפו תרפ"ב, עמ' XIII. גיסין העיד כי מתכנת הספר ותוכנו נקבעו בשיתוף פעולה בין פולסקין, ברנר והוא עצמו. ראו: ש"ז גיסין [כך במקור], 'תשובה גלויה למר י. אהרנוביץ', הארץ, 6.2.1922. לימים טען יוסף נדבה, כי היזמה להוצאת 'חולמים ולוחמים', שראשיתו במאמרים שפרסם יערי בידיש בעיתונות היהודית בארצות הברית, באה מברנר. ראו: י' נדבה, 'בעקבות ראשונים', מבוא לספרו של י' יערי (פולסקין), חולמים ומגשימים, תל-אביב 1967, עמ' 14.

37 הפועל הצעיר, 9.12.1921, 16.12.1921.

38 גיסין, שם. המודעות ב'הפועל הצעיר' חדלו להתפרסם. סביר להניח שאהרנוביץ לא ידע מלכתחילה למה הוא מעניק פרסום.

39 י' אהרנוביץ, 'שונות – גם זו ספרות', הפועל הצעיר, 12.1.1922; הנ"ל, 'שונות – ועוד באותו ענין', הפועל הצעיר, 20.1.1922. ראו גם: נ' גוברין, 'כנגד ההצטלמות הספרותית: מחאתו של א"ד גורדון', דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 172-186.

הקרבת קרבן למען העם והמולדת, אינם מצליחים לעמוד בתלאות החיים בה מסיבות שונות, עוזבים אותה ואז מקלסים ומשבחים מרחוק את נפלאותיה.⁴⁰ הדבר חיוק את דימויה כארץ פלאים בלתי מושגת, וכך נשחקה בפועל הנכונות לראותה כארץ ממשית, שראוי להצטרף אל המוצאים בה את התכלית והטעם של חייהם.

כמו רבים מבני דורו, התייחס אהרנוביץ בחרדת קודש לדברים המופיעים בדפוס ובמיוחד לאלה שנכרכו בספר. כך עולה, למשל, ממכתב ששלח לגורדון ובו ביקש את עצתו בעקבות פרסום אנציקלופדיה בניו-יורק בשנת 1913. כדוגמה להבהרת המושג 'מסית' השתמש עורך האנציקלופדיה בכתב העת 'הפועל הצעיר', המסית ומדיח צעירים יהודים 'לעזוב את אמונת אבותם ולהשתחוות לאלהי הנוצרים'. אהרנוביץ ביאר לגורדון את עילת כעסו: 'רגיל הקהל לשפוט ככה: אם אומרים – בודאי שיש קצת אמת בדבר. ואם נוסף על זה את יחסו של עמנו אל הספר, הרי נבין, שדברים הכתובים שחור על גבי לבן לא באיזה עתון, כי אם בספר מדעי ערוך ע"י רב, בודאי שיש בהם הרבה מן האמת'.⁴¹ ביחסו זה של אהרנוביץ לאות הכתובה בעיצוב ובקיבוע של תודעה עצמית וקולקטיבית טמון ההסבר לאופן הנרעש שבו הגיב על 'חולמים ולוחמים', ולהמלצתו החד משמעית להימנע מלהכניסו לארון הספרים העברי. וכך נימק את דעתו: 'איננו רוצים שבנינו יתחנכו מילדותם לעמוד בפוזה ולהתכונן לתערוכה של גיבורי ארץ ישראל. איננו רוצים גם שמושגיהם על-דבר גבורה יהיו אלה שבספר זה, כמו שלא היינו רוצים – אגב – שכל הפטריוטיזם שלהם יתבטא בהתחרות בכדורגל ושיראו בניצחונות אלה את ניצחונם הלאומי'.⁴²

בלהט ביקורתו על 'חולמים ולוחמים' רשם אהרנוביץ משפט חושפני אשר שיקף את המועקות העמוקות שרבעו על בני אותו הדור, אף אם הם ביכרו לרוב להסוותם ולהלל את דרכם הסלולה והאמונה הבוטחת בהצלחתה. משפט זה מגלה מוטיב בסיסי להבנת התקופה הנדונה. אהרנוביץ כתב: 'הננו משלימים בעל כרחנו עם גזירת ההיסטוריה לשמש זבל לאיזה עתיד מעורפל, שאיש מהחיים אתנו כיום לא יזכה לראותו'.⁴³ מניה שוחט הבהירה לימים כי בעיני בני התקופה הייתה משמעותה של תפיסה זו, ש'אנחנו רק הזבל בשביל הדור הבא', שיש למדוד במידה אחרת את קשיי היומיום.⁴⁴ כמנהגם של מהפכנים במקומות ובזמנים אחרים,

40 פולסקין עזב את ארץ ישראל ועבר להתגורר בארצות הברית בשנת 1912 ושהה שם כתשע שנים. מיד עם יציאתו החל לפרסם מאמרים בידיש על ארץ ישראל וספג ביקורת חריפה. יעקב רבינוביץ הטיח בו כי בניגוד למתכונת המקובלת, שעולים לארץ ישראל ברעש גדול ועוזבים אותה בחשאי, עשה פולסקין במאמריו מטעמים מעזיבתו ותלה אותה בגעגועיו לעמו ולגלות. ראו: 'רבינוביץ, 'פיליטון – על הגעגועים'', העולם, 25.6.1912. לימים כתב פולסקין על הפועלים שנתייגעו ועזבו את הארץ: 'דעת-הקהל הציונית סלחה להם את בריחתם מן המערכה...'. ראו: 'יערי פולסקין, נילי (ספר שני: צברים), תל-אביב תרצ"ח, עמ' 119.

41 מכתב 'אהרנוביץ לא"ד גורדון, ב' באייר תרע"ג (9.5.1913), כתבי יוסף אהרנוביץ (לעיל), הערה 6, ב, עמ' 236.

42 אהרנוביץ, במאמריו לעיל, הערה 39.

43 אהרנוביץ, ועוד באותו ענין (לעיל, הערה 39).

44 מ' שוחט, 'בשביל הדור הבא...', צרור מכתבים, יא, גיליון 182 (247), 29.11.1946. האנקדוטה שבהקשרה השתמשה מניה בביטוי זה אירעה למיטב זיכרונה בשנת 1923. כלומר, מדובר בביטוי

נהגו גם חברי הדור הראשון של מגשימי רעיון הציונות להציג את עצמם כ'דור המדבר'. הם עמלו על כינונו של מיתוס 'היהודי החדש' וציפו שבניהם יִחננו בתעצומות הגוף והנפש הנדרשים למפעל הלאומי שעבורו הכשירו את הדרך.⁴⁵ אהרנוביץ סבר שמנקודת המבט של החלוצים, די להם בהקדשת חייהם למפעל הציוני, על אף חוסר הוודאות המוחלט בהצלחתו. אין הצדקה להצגתם כתמונות בשוק לצורכי קידום מכירות, אף אם מדובר בשיווק התעמולה הציונית.⁴⁶

טעות היא להסיק מיחסו העוין של אהרנוביץ כלפי 'חולמים ולוחמים' שהיה חסר רגישות לחשיבותם של סמלים ודימויים בגיבוש הציונות כתנועה הלאומית של העם היהודי. כך, למשל, הוא מתח ביקורת על קלות דעתם הבלתי נסלחת של ראשי ההסתדרות הציונית, בראשות חיים וייצמן, שגרמה להערכתו לפרישת הרברט סמואל מתפקיד הנציב העליון בשנת 1925. במכתב שבו הציע להדיח את וייצמן מתפקיד נשיא ההסתדרות הציונית ולבחור את סמואל במקומו, בניגוד מוחלט לדעה הרווחת בהפועל הצעיר, ציין אהרנוביץ:

הידעו אלה (=ראשי ההסתדרות הציונית), כי לבות של מליוני יהודים בכל רחבי תבל דופקים לאילויה של מלך יהודי בירושלים, ושדפיקת לב זו נותנת לציונות לאין ערוך יותר ממה שמסוגלים לתת לה כל מיני קומביניציות של סוכנות, כל מיני בלופים ע"ד (=על דבר) פתיחת אוניברסיטה בכל שני וחמישי וכו' וכו'.⁴⁷

הדברים מצביעים על מודעותו של אהרנוביץ לערכם המגייס של כוחות סמליים הפונים ביסודם לרגשות ולתחושות אנושיות, ועל נכונותו להזדקק להם כאשר שירתו את צרכיו הפוליטיים. ההבדל הוא ש'דפיקת הלב' של המוני היהודים למלך יהודי הייתה נתון נוכח, בלתי תלוי בעשייה מודרכת, שאינו נובע ממהלך מכוון לעיצוב התודעה. זאת ועוד, 'מלך' כמושג סמלי מבטא את הדבקות בערך החיים על פני הסגידה למוות ולנופלים. בנושא בניית הארץ ביכר אהרנוביץ להציב כסמל את המעשה הקטן, את היומיום, ולא את מעשה הגבורה המצטייר כעל אנושי. ועדיין, הסמלה זו, גרס, אל לה להפוך לעיקר, ומוטב היה לדעתו

אותנטי בן־זמנה של הפרזה שבה השתמש אהרנוביץ. בנוסח דומה רשמה ביומנה אוה טבנקין בכ"ב בשבט תר"ף (11.2.1920), דברים שאמר לה בשעתו בעלה, יצחק: 'כל בני דורנו אינם אלא דומן לשדות ארץ־ישראל'. ראו: א' [אוה טבנקין], 'מיומנה של אם', בתוך: דברי פועלות: מאסף, בעריכת ר' כצנלסון־רובשוב, תל־אביב תר"ץ, עמ' 189. וכך קבע גם הסופר דב קמחי, שכתב על מצבה של הסיפורת העברית ב־22.5.1920: '...אנחנו זבל לאותו גדול שיבוא... והאמן לי, שבאמת לא יותר מזבל'. מכתב קמחי לשטרייט, ה' בסיון תר"ף (22.5.1920), בתוך: ג' שקד, הסיפורת העברית 1880–1980: בארץ ובתפיצה, ב, ירושלים ותל־אביב תשמ"ג, עמ' 128.

45 א' שפירא, 'המיתוס של היהודי החדש', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל־אביב תשנ"ז, עמ' 156–157. אהרנוביץ (לעיל, הערה 39).

46 מכתב י' אהרנוביץ למ' אוסישקין, י"ב באדר תרפ"ה (8.3.1925), הארכיון הציוני המרכזי, A24/174. על רקע מעורבות וייצמן בהדחת אוסישקין מן ההנהלה הציונית בקונגרס ה'ג' בשנת 1923, הזהיר אהרנוביץ את וייצמן: 'אלה אשר "דקרו את רבן" בקלות־דעת כזו, מסוגלים בהזדמנות הכי קלה לדקור גם אותו'. ראו: י' אהרנוביץ, 'המעשה כהיותו', הארץ, 16.9.1923. עתה ביקש אהרנוביץ לדקור.

שתמלא תפקיד משני בתוך מכלול ההתמודדות של החלוצים עם מצוקות הקיום וההישרדות. מעבר לכך, המהלך להדחת וייצמן נותר בגדר רעיון חולף ותו לא. בפרשת השימוש בכוח לצורך קידום יעדי הציונות נקט אהרנוביץ עמדה מורכבת. בנוגע ליחסים עם הערבים דגל בגישה אקטיביסטית, ולא האמין בסיכויי ההידברות עמם בטרם ייווצר רוב יהודי בארץ.⁴⁸ במקביל, הוא הטיח בפומבי מילות גנאי חריפות באותם גורמים בחוגי הפועלים שהעדיפו להזדקק לאמצעים אלימים במחלוקות פנים-יהודיות, בין בעימותים סביב כיבוש העבודה ובין בפולמוס עם התנועה הרביזיוניסטית.⁴⁹ על רקע זה הביע אהרנוביץ את חששו מפני הנטייה המחלחלת בקרב הנוער להזדהות עם השקפת העולם של הסיקריקים מימי 'המרד הגדול' ברומאים. הוא התריע כי מלבד מעשי הגבורה לכשעצמם, '...הנוער העברי אשר נשאר עבד נאמן, כאבותיו לפניו, ל'ככתוב'...'; מוקסם '...מהפרספקטיבה להכנס לתוך הפנתיאון של גבורים היסטוריים מכל התקופות והזמנים'.⁵⁰ בחינוך הנוער הארצישראלי ביקש אהרנוביץ להעניק דגש להתמודדות התובענית עם קשיי המציאות, הדורשת מאמץ מתמשך ואורך נשימה. בה בעת הזהיר מפתרונות קסם מעוררים, המושגים באבחת חרב של גיבורים, שהישגיהם רוויי הדמים עלולים לשבש את דמותה, את אופייה ובסופו של דבר גם את תכליתה של הציונות.

כאשר בא פולסקין להנציח את ארגון ניל"י ואנשיו, בשנת 1938, הוא התריס כלפי 'ההיסטוריה, שכרגיל היא משמשת את הפוליטיקה ושומרת רק את העובדות הדרושות לחפצה...'.⁵¹ דבריו נכתבו במסגרת המאמץ של המחנה האזרחי ה'בועזי', המזוהה עם העלייה הראשונה והחקלאות הפרטית, לצרף את שרה אהרונסון ואת ניל"י, ובהכרח גם את המגזר החברתי שממנו באו, כגורם לגיטימי בפנתאון הגבורה והמרטרולוגיה הציוני-היישובי ההולך ותופח.⁵² פולסקין שעבד את הפרק שזה עתה הפך ל'היסטוריה' לטובת צורכי הפוליטיקה, כאשר מתח ביקורת על התעמולה הציונית דאז: 'מצד אחד – היתה מעונינת לעורר את יהודי הגולה להאמין בציונות על-ידי הבלטתו המנופחת של ה'יש', שכבר נוצר בארץ, ומצד שני – היתה מעונינת להציג את צבור-הפועלים כמגשימה היחיד של הציונות...'.⁵³ למרות ביקורתו של אהרנוביץ, ועל אף מה שניתן לפרש כהסתייגותו בדיעבד של פולסקין ממקצת מעשה ידיו, הפך 'חולמים ולוחמים' לאבן דרך בהנצחת מגשימי הציונות. מגמת ההנצחה גברה בהדרגה במהלך שנות העשרים, במקביל לגידולו ולהתבססותו של היישוב היהודי בארץ ישראל. נציין כמה מן הכתבים הבולטים שאפיינו מגמה זו: 'מסלה', שהוציאה הסתדרות העובדים הכללית בשנת 1924; 'ספר הארץ', אנתולוגיה לתולדות ארץ ישראל בעריכת יעקב פיכמן, שפורסם ביזמת הקרן הקימת בשנת 1927; קובץ ההרצאות על תנועת

48 ראו למשל: 'אהרנוביץ, 'אמיתות מסכמות', הדים, יא-יב (תשרי תרפ"ד), עמ' 25-33.

49 צדדי [י' אהרנוביץ], 'עולמנו – הלאה הטירור', הפועל הצעיר, 22.10.1909; הנ"ל, 'זבחקותיהם לא תלכו!', דבר, 3.5.1933.

50 'אהרנוביץ, 'סיקריקון', מאזנים, א, א (תשרי תרצ"ד), עמ' 103.

51 יערי-פולסקין (לעיל, הערה 40), עמ' 124.

52 ראו בהקשר זה: מלמן (לעיל, הערה 4), עמ' 349-353.

53 יערי-פולסקין (לעיל, הערה 40), עמ' 124-125.

הפועלים בארץ ישראל שנשא ברל כצנלסון בשנת 1928; והמאסף 'דברי פועלות' שיצא לאור בשנת 1929 והנציח את עבודתה של האישה ביישוב הארץ.⁵⁴ בכל הפרסומים הללו ניכר חותמה של תנועת העבודה. הם שיקפו מגמה למסד קנון של ערכים, עקרונות ודרך חיים, בד בבד עם הקניית חינוך מודרך לבני הנוער ולעולים החדשים והנחת תשתית לתעמולה בחוגים ציוניים בחוץ לארץ.

בחיי אהרנוביץ באופן אישי, הייתה המחצית הראשונה של שנות העשרים תקופת משבר. הוא ורעייתו, דבורה בארון, שערכה את החלק הספרותי של 'הפועל הצעיר', הודיעו על הפסקת עבודתם בביטאון החל ב-6 בדצמבר 1922. בשנתיים שקדמו לפרישה נקלע כתב העת למצב כלכלי קשה ובמשך חודשים ארוכים לא זכה אהרנוביץ לקבל משכורת, עד שהציע עצמו לשמש ככתב חוץ של השבועון 'הדואר', שנוסד בארצות הברית בראשית שנות העשרים.⁵⁵ ואולם, נראה שלא סיבה כלכלית הביאה לפרישה. בני הזוג התפטרו בשתיקה רועמת והקפידו להימנע מלבאר את סיבותיהם. אהרנוביץ מצדו הגביר בהדרגה את מעורבותו בהנהלת בנק הפועלים, וזו הייתה משרתו עד יומו האחרון.⁵⁶ ערב ייסוד ביטאונה של הסתדרות העובדים, 'דבר', עמד אהרנוביץ לחזור לעבודה עיתונאית כחבר מערכת 'דבר', אך לנוכח המחלוקת שפרצה בין אחדות העבודה להפועל הצעיר טורפד מהלך זה. בכך נשלמה סופית פרישתו מעולם העיתונות. זה היה אקורד הסיום בפרק רווי זעזועים מקצועיים בחייו.⁵⁷ לשעה אחת, עם ייסוד מפא"י בשנת 1930, נוצר פתח לשובו של אהרנוביץ לפעילות בשדה הספרותי. הוצע לו לעמוד בראש המפעל הספרותי של הסתדרות העובדים, להשיב לידי את עריכת

54 [ש' יבנאלי וא' שיין (עורכים)], מסלה, ספר למוד וקריאה לגדולים, ועדת תרבות של ההסתדרות, ירושלים תרפ"ד; י' פייכמן (עורך), ספר הארץ: אנתולוגיה של ארץ-ישראל, תל-אביב 1927; ב' כצנלסון, ראשי פרקים לתולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל (סמינריון הבחורות הסוציאליסטית, נובמבר 1928), טבת תר"ץ; דברי פועלות (לעיל, הערה 18). ההתמודדות המרה עם מצוקת הקיום, שנגולה בפירוט ב'דברי פועלות', הייתה יוצאת דופן בחשיפתם של מקצת המכאובים הכרוכים בהגשמת החזון הציוני.

55 מכתב י' אהרנוביץ לג' חנוך, כ"ג בתשרי תרפ"ב (25.10.1921), ארכיון העבודה, IV-104-208-4. חנוך שהה אז בשליחות בארצות הברית.

56 נ' גוברין, המחצית הראשונה: דבורה בארון, ירושלים 1988, עמ' 263-266; נ' גרוס וי' גרינברג, בנק הפועלים: חמישים השנים הראשונות 1921-1971, תל-אביב 1994, עמ' 100-103, 150-154. למורכבות יחסיהם של אהרנוביץ ובארון, ראו: ע' ליבליך, רקמות: שיחות עם דבורה בארון תש"ן, ירושלים ותל-אביב תשנ"א, עמ' 145-148, 176-177, 203-206. אחד העימותים העגומים – והמשעשעים מפרספקטיבה היסטורית בלבד – בתולדות תנועת העבודה אירע אגב חילופי התפקיד של אהרנוביץ. אליהו מונצ'יק הזמין את אהרנוביץ שנוא נפשו לדו-קרב שיכריע מי משניהם יעבוד בבנק הפועלים. ראו: נ' גוברין, 'הזמנה למלחמת שניים – אליהו מונצ'יק-מרגלית מזמין ל'דואל' את יוסף אהרנוביץ', עת-מול, ח [50] (תשמ"ג), עמ' 19-21.

57 י' ארוז (עורך), אגרות דוד בן-גוריון, תל-אביב תשל"ג, ב, עמ' 279-280, 282. למשבר סביב משרת עורך 'דבר', ראו: י' שפירא, אחדות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי, תל-אביב תשל"ה, עמ' 131-134; א' שפירא, ברל: ביוגרפיה, תל-אביב תש"ם, א, עמ' 244-247; י' גבע, הפועל הצעיר בשנות העשרים – הדרך למפלגת פועלים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ה, עמ' 332-336.

'הפועל הצעיר' ולקבל תחת חסותו את ירחון המפלגה החדש 'אחדות העבודה'. אהרנוביץ העדיף להישאר בבנק הפועלים ונימק זאת במשברים הפיננסיים שבהם התחבט המשק ההסתדרותי באותה עת.⁵⁸ העובדה שמיאן לחזור ולהתייצב בחזית הפולמוס הפובליציסטי של מפא"י, החותרת להנהגת היישוב והתנועה הציונית, אין פירושה שאהרנוביץ פרש כליל ממעורבותו בזירה הציבורית הגלויה, ובכלל זה בתחומי החינוך וההנצחה.

ד. האמת והכתיבה הביוגרפית

האתגר לחנך את בני הנוער ללכת בנתיב שפילסה תנועת העבודה ולדבוק בערכיה, מעבר להוצאת פרסומים בעלי עניין, לא הניח לאהרנוביץ והוא דבק בו יותר ויותר. השקפתו העקרונית הייתה כי בית הספר אינו צריך לחנך אלא ללמד. הוא כפר בדעה רווחת, שחינוך הילדים ראוי שיהיה נתון לאנשי חינוך המומחים לדבר בלבד.⁵⁹ לתפיסתו, הבעיה המהותית הייתה מה מלמדים ומה מקנים לתלמידים באמצעות הלימוד. באירוע שהתקיים לכבוד פתיחת בית הסופר בתל אביב, באוגוסט 1931, נערך דיון בסוגיית מהותו של הרומן הביוגרפי. במהלך הוויכוח שהתפתח בין המשתתפים, הציג פרופסור יוסף קלוזנר דילמה שנתקל בה כמראה באוניברסיטה העברית בירושלים. במחקריו מצא כמה וכמה פרטים שליליים בחייהם ובמעשיהם של אנשים הנחשבים גדולי האומה, והשאלה היא אם מותר לגלות לדור הצעיר את חסרונותיהם או שמוטב להעלימם ולעטוף את הגיבורים במעטה אידאלי, בבחינת כזה ראה וקדש. אהרנוביץ הגיב על כך כעבור שבועיים, במאמר שנשא את הכותרת 'אַמֶּת'. בדילמה של קלוזנר הוא פסק הלכה ברורה: 'צריך לספר, לכתוב ולהרצות אך ורק את האמת הערומה כמו שהיא'.⁶⁰

אהרנוביץ יצא חוצץ נגד נטייתם של כמה ממחנכי הדור לטעת בלב חניכיהם אמונה שבני אדם יכולים להתנהג כמלאכים. אידאליזציה זו, פרי ביוגרפיה מזויפת, עלולה להכשיל צעירים בשנות העשרה לחייהם השקועים 'במצולות "חטאים" עד הצואר'. לטענתו, ביוגרפיה המתארת אדם גדול כאילו חי חיי מלאך, ולא כאדם המתאבק ביצריו ומתייסר בהם, מציבה רף בלתי מושג המייאש את בני הנוער דווקא בשלב הקריטי של עיצוב אופיים ואישיותם, וחותרת תחת תקוותם להצליח במעשה ידיהם ברבות הימים. אהרנוביץ סבר שהסוגיה המהותית ביחס לרומן הביוגרפי אינה מה יכתב בו אלא מי יכתוב אותו. משימתו של מחבר הביוגרפיה היא לגלות את מעשיו של הגיבור, הקטנים והגדולים, הטובים והרעים, שהטביעו חותם על נפשו והשפיעו על יצירתו ועל חייו. לדעתו, כתיבה על אדם גדול תובעת חדירה לרוחו, ולכך

⁵⁸ רבינוביץ, 'יוסף אהרנוביץ', מסלולי ספרות, ירושלים 1971, ב, עמ' 451-452.

⁵⁹ אהרנוביץ, 'קריאת בינים', הפועל הצעיר, 24.4.1931. ראו תגובתו של המחנך מ"א ביגיל, 'תשובת-בינים', שם, 15.5.1931.

⁶⁰ אהרנוביץ, 'אַמֶּת', מאזניים, גיליון יד-טו, ז' באלול תרצ"א (20.8.1931); ההדגשה במקור. קלוזנר רמז למחקריו שכונסו בספרו יוצרים ובונים, ירושלים תרפ"ה-תרפ"ט, א-ג. אף אם קלוזנר לא כיוון לכך, הדמיון לשם ספרו של יעריי-פולסקין (חולמים ולוחמים) גלוי לעין.

מסוגל רק מי שהוא עצמו בעל שיעור קומה: '...רק האמן, זה שחותמו של הקב"ה – האמת – נמסר לשמושו'.⁶¹

תביעת אהרנוביץ לאמירה וללימוד של ה'אמת' כללה בתוכה יסוד רטורי, בנוסח 'הרטוריקה של הכנות', שעליה הצביע מנחם ברינקר כקו מהותי המאפיין את יצירת ברנר. בהתאם לדפוס הנדון, הוענק הכשר לאמירת אמיתות מוחלטות – מוקצנות לעתים – מפי מי שנחשב בעיני בני התקופה כזכאי לבטאן. אמירות מעין אלה זכו לגושפנקה של קביעה שראוי לשוקלה ברצינות ולהעריך את עמקותה המחשבתית, שכן היא משקפת את הוויית הדור, את מאווייו ואת מצוקותיו.⁶² מבחינה זו, אהרנוביץ נדחף ודחף עצמו למשבצת של איש המוסר האולטימטיבי בהנהגת תנועת העבודה. יצחק וילקנסקי אמר עליו עם מותו, כי 'יחיד במדותיו היה יוסף אהרנוביץ בין יחידים הסגולה בתנועת העבודה'.⁶³ 'מוסריותו הנפשית' של אהרנוביץ, פסק ברנר חצי יובל שנים קודם לכן, ראויה למופת. ברנר הקדים לקביעה זו אמירה ביקורתית כלפי אהרנוביץ, ברוח אותה 'רטוריקה של כנות', שנועדה להכשיר לה את הקרקע כדי שתיראה אמינה: '...כשרונותיו הספרותיים אולי אינם גדולים ועשירים וידעותיו אולי אינן מרובות-צדדים...'.⁶⁴ אהרנוביץ לא היה 'אמן' בכתיבתו, ביאר יעקב פיכמן, 'כי אם מושך בעול'. סגנונו היה צנוע ובלתי צבעוני, מעשי, ממושמע, פשוט, חותר להבליט את התמצית, ועיקרו הערות מעשיות לעניינים בני הזמן והמקום. בשעה שכתב נהג ללוות עצמו בניגון הגמרא. 'היום, לאחר שנעלמה הנעימה ונותרו המאמרים, טען מוקי צור, 'קל לראות בו את המורד הגדול, אך בחיים היתה בודאי עמדתו מסובכת יותר'.⁶⁵ משמע, המקורות הכתובים שנותרו ברשותנו מתארים נאמנה את גישתו העקרונית של אהרנוביץ, אבל סבך הלבטים שעמד ברקעם, אישיותו, רקעו הביוגרפי, חיבוטי כתיבתו ושיקוליו להגיב כך או אחרת בעיתוי מסוים – כל אלה אינם נהירים עד תום. לכך הצטרף מכשול נוסף, שעליו הצביעה רחל כצנלסון: הקושי הבסיסי של בני התקופה להעריך את אישיותם של עמיתיהם לדרך, כדבריה: 'את העיקר הלוא לא נוכל להגיד, כי העיקר הוא באישיות היחיד, ברקמה הנפשית הזאת שאין שניה לה, ועל זאת הלוא לא נדבר, לא אנחנו, בני הדור, נדבר על זאת. את זאת נשאיר לאחרים, לדורות שיבואו, גם לכוחות אחרים, לאמן שיבוא'.⁶⁶

לפעמים מוטב להסתייע בספרות במקרים מעין אלה.⁶⁷ אחד מנושאי חותם האמן שהוזדמנו

61 ש.ם.

62 מ' ברינקר, עד הסימטה הטבריינית: מאמר על סיפור ומחשבה ביצירת ברנר, תל-אביב תש"ן, עמ' 22-23.

63 י' אלעזרי-וולקני (א' ציוני), 'יחוד-המדות' (אייר תרצ"ז), אספקלריות, תל-אביב תשי"ד, עמ' 202.

64 י"ח ברנר, 'למה רגוז? מכתב מארץ-ישראל', ט' בחשוון תרע"ג (20.10.1912), הזמן, בתוך: הנ"ל, כתבים, [חמ"ד] תשמ"ה, ד, עמ' 971.

65 י' פיכמן, 'יוסף אהרנוביץ', מאזנים, יד (אדר תש"ב – אלול תש"ב), עמ' 190-191; מ' צור, ללא כתונת-פסים, תל-אביב תשל"ז, עמ' 95.

66 דברי רחל כצנלסון ב'שבעה' למות ברל כצנלסון, פרוטוקול מועצת ההסתדרות נ"ג בכנרת, 10.9.1944, ארכיון העבודה.

67 ראו בהקשר זה: מ' ברינקר, 'ספרות והיסטוריה: הערות קטנות לנושא גדול', ספרות והיסטוריה, בעריכת ר' כהן וי' מאל, ירושלים תשנ"ט, עמ' 37-39.

לארץ ישראל בימי העלייה השנייה היה שמואל יוסף עגנון. הלה שרטט את דמותו הרצינית והקודרת של אהרנוביץ 'בתמול שלשום'. בתגובה לסילמן, שסיפר לו כי בכונתו להוציא לאור לכבוד פורים עיתון מהתלות, שם עגנון בפי אהרנוביץ את הדברים הבאים:

אם לעצתי תשמע, קח מן הנעשה בארץ, דברים כמות שהם, בלא תוספת נופך, ואני ערב לך שאתה מביא בהם לידי צחוק יותר מכל הומוריסטן שבעולם... ואולי אין כדאי לעתון של פורים ליטול מן המצוי, שהרי דברים שמגוחכים בעינינו עד לכאב, וכל בר דעת בוכה עליהם, משמשים בגולה חומר לתעמולה.⁶⁸

עגנון היטיב להמחיש את מזגו של אהרנוביץ והאיר פן המשמש ציר מרכזי בעיונו – דבקתו במציאות הארצישראלית בטהרתה והתנגדותו לעיוותיה מטעמי הסברה. המודעות בתנועת העבודה לחיוניות הלימוד, החינוך, ההסברה והתעמולה צמחה במקביל להתבהרות שאיפתה להשגת הגמוניה ביישוב ובתנועה הציונית, בשלהי שנות העשרים.⁶⁹ הופעת דור ילידי הארץ מבית מדרשה של תנועת העבודה על בימת העשייה הארצישראלית הייתה מקור ללא מעט חששות ופחדים של הוריהם ומחנכיהם. 'שנים על שנים', כתב ברל כצנלסון, 'חרד הלב לגורל הדור השני אשר יילד על ברכי הפועל בארץ, מה יהא טיבו, מה יהא אופיו?'. ניצני הבחירות הראשונים של ילדי תנועת העבודה לימוד, לדעתו, כי בארץ גדל דור של 'חלוצים בני חלוצים'. כצנלסון הדגים זאת בהיחלצותו של גיורא זייד לעזרת אביו, אלכסנדר, מבחירי גיבוריה של העלייה השנייה, כאשר הותקף בידי ערבים ביולי 1932. 'כמה יש בזה מן ההבטחה ומן הסמל!', בירך כצנלסון, לנוכח הבן הנזעק לגונן על אביו שלא פעם סיכן את חייו 'בגלל אשכול ענבים'... כצנלסון, שבהזדמנויות רבות אחרות טיפח את ה'אמת' נגד ה'אמונה' בתורת מכשיר מחנך, מצא דבקתו העיקשת של זייד במלאכת השמירה על קרקע הלאום בשיך אבריק סמל שראוי לחנך לאורו ולהללו. אגב זאת הוא קטרג על מטבע הלשון 'אשכול הענבים' שטבע אהרנוביץ בשעתו, כשתקף את חוסר הזהירות של אנשי 'השומר', שאותו פירש כצנלסון כביטוי ל'פכחות'... הלוחכת כל נימה חלוצית.⁷⁰ עם בצבוץ ניצני הבחירות הראשונים, כפי שהעיד כצנלסון עצמו, הוא נחפו לשבח את פרי

68 ש"י עגנון, תמול שלשום, ירושלים ותל-אביב תשל"ט, עמ' 110.

69 ראו למשל: מכתב "שפרינצק ל" אהרנוביץ, ח' בתשרי תרפ"ח (4.10.1927), בתוך: "שפירא (עורך), אגרות יוסף שפרינצק, תל-אביב [חש"ד], א, עמ' 341-347; טבת (לעיל, הערה 29), ג, עמ' 12-18. מ"ד [מערכת דבר - הרשימה חוברת בידי ברל כצנלסון], 'האב ובנו', דבר, 24.7.1932 (פורסם גם בכתבי ב' כצנלסון, תל-אביב תש"ז, ד, עמ' 269-271), ההדגשה במקור; תמידי [יוסף אהרנוביץ], 'לעניני השעה', הפועל הצעיר, 1.8.1913. על הפער שרביץ בין ה'אמונה', שאותה ביכר כצנלסון לטפח במקרה זה, לבין המציאות בפועל (ה'אמת'), ניתן ללמוד מדברים שכתב ביומנו יוסף ויץ ב-25.11.1935: 'בתוך יער שיך-אבריק המגודר מצאנו עדר בקר וגמלים, כשהם מלחכים את העצים הצעירים, שניטעו אשתקד. איזה השומר? איננו. הלא הוא בנו של אלכסנדר זייד, הגיבור; הבן מתהדר בגבורה גם הוא ובכך הוא פוטר עצמו ממילוי תפקידו באופן ממש'. ראו: ויץ, יומני ואגרותי לבנים, רמת-גן תשכ"ה, א, עמ' 130. אין לראות דברים אלה בבחינת מתן מענה לשאלה מי לחך את החלוציות - הפיכות או שמא הבהמות. מכל מקום, שרטוט דיוקנו המלא של אלכסנדר זייד במעשה ובזיכרון של התקופה עדיין ממתין לגואלו.

ההילולים הגדל, קרי הנוער הארצישראלי, שמנה אז כמה עשרות. לא בגילוי כישרון בעבודה או במקוריות תרבותית-הגותית מצא כצנלסון הוכחה להצלחת חינוך הנוער, אלא בשמירה על הכבוד היהודי ובהגנה על הנפש; לשון אחר – במעשה של גבורה פיזית ובהפגנת כוח אלים. אלכסנדר זייד לא היה גיבור מלחמה צמא דמים ובנו לא חונך מילדותו לעמוד בפוזה ולהתכונן לתערוכה של גיבורי ארץ ישראל, כפי שהתריע אהרנוביץ עשור ומעלה קודם לכן. ואולם, הצגת ההזדקקות לכוח כאבן בוחן לגבי טיב הנוער הגדל בארץ בפרט, ולגבי עתיד המפעל הציוני בכלל, היה בה משום התהדרות טרם זמנה, שכן טרם ניתן היה להוכיח מהי דמות הנוער הארצישראלי. כצנלסון ידע זאת לבטח, אך חפץ להשתמש ברף שהציבה משפחת זייד כמופת סולל דרך שנכון לצעוד בנתיבו. רף זה ייצג את האמת הערומה כמו שהיא, כלשונו של אהרנוביץ, במקרה של משפחת זייד. השאלה אם אמנם יהיה בו כדי להעיד על הדור השני של בני הפועלים נותרה צפונה בחיק העתיד.

ה. 'הספרייה לנוער' והיחס האנושי לאדם המגשים

אהרנוביץ חזר לנושא הנצחת מגשימי הציונות בקיץ 1935, לרגל הופעת החוברת החמישים בספריית החברות 'לנער' של הקרן הקימת לישראל. החוברות יצאו במסגרת סדרה זו החל בשנת 1928, כחלק ממגמת ההנצחה בשנות העשרים. הן נועדו לעסוק, כך הוצהר, בתיאור נקודות יישוב ישנות וחדשות בארץ ישראל, בהצגת אזורי הארץ ואתרים היסטוריים, בזרמים שונים ובתולדות אישים בעלי חשיבות בתנועה הציונית ובתנועת העבודה. אהרנוביץ היה חבר במערכת 'לנער'. כמי שנטה להשתמש באותן שנים ממעורבות ציבורית, העידה חברותו בגוף זה על החשיבות שייחס להשתתפות בפעולה ספרותית-חינוכית שנודעה לה השלכה ישירה על עיצוב דפוסי הנצחתם של מגשימי הציונות. על פי סברה של ר' בנימין, היה אהרנוביץ היחם של רעיון הוצאת 'לנער'. אם אמנם כך הדבר, ייתכן שהייתה זו מסקנה מעשית מהאופן הקלוקל לטעמו שבו הונצח עד אז מפעלם של ראשוני חובבי ציון וחלוצי ההתיישבות, על שאיפותיהם ולבטיהם.⁷¹

ברשימה שכתב אהרנוביץ הוא מצא לנכון לעמוד על הקווים שצריכים להנחות את הכותבים בספרייה 'לנער'. בפתח דבריו הבהיר שיעיר את הערותיו בצורת הלכות מופשטות ויימנע מלהביא דוגמאות לביסוסן. אהרנוביץ נימק זאת בכך 'שהמוצגים לראויה בחוברות כמפליאי לעשות אינם כבר אתנו בחיים, ואין זו מן המידה להרגיז מתים מקברותיהם'.⁷² נקודת המוצא של אהרנוביץ בניתוח החוברות הייתה כי יישוב ארץ ישראל, למעט מוסדות

71 ר' בנימין, 'יוסף אהרנוביץ – עם כתביו', כנסת חכמים: פרצופים, ירושלים תשכ"א, עמ' 318. מעניין לציין שמתוך חמישים החוברות הראשונות בסדרה 'לנער', רק שבע הוקדשו ישירות לאישים (כגון הרצל, הס ונורדאו), ואילו מרביתן יוחדו ליישובים ולמפעלים חלוציים. לאישי תנועת העבודה לא הוקדשה כל חוברת, אף שלכאורה ניתן היה לכתוב על בר בורוכוב, נחמן סירקין, ויתקין, בוסל, ברנר ורחל בלובשטיין. תוכנה חוברת על גורדון אך היא מעולם לא פורסמה.

72 'אהרנוביץ, הערות (לחמשים החוברות "לנוער" של הקה"ל)', מאוניים, ד, ב [כ] (אוגוסט 1935), עמ' 202-203.

ומפעלים אחדים: 'הוא פרי יצירתה של האישיות הקולקטיבית ובשום אופן לא של האישיות הפרטית... אישיות פרטית בעלת שעור קומה באמת לא היתה כלל בנמצא בישוב. הרמה של הקולקטיב היתה גבוהה מהרגיל...'. פחות ממניין מאנשי היישוב ניחנו באישיות יוצאת מגדר הרגיל.⁷³ בעת שהדברים נכתבו כבר זכו בודדים מבני העלייה השנייה שהלכו לעולמם להכרה כבעלי אישיות חריגה. ביניהם ניתן להזכיר את ויתקין, בר'ל'ה שווייגר, יוסף בוסל, טרומפלדור, ברנר, גורדון והמשוררת רחל בלובשטיין. הדעה המקובלת בתנועת העבודה הייתה כי היצירה הקולקטיבית היא לב-לבה של הגשמת הציונות. השקפתו העקרונית של אהרנוביץ בעניין זה לא סתתה מן הנוסח השגור. ברם, הוא חידד את הקביעה הכללנית וטען, כי הכותב מונוגרפיה על נקודת יישוב ומעמיד במרכזה אישיות פרטית חוטא פעמיים בזיוף האמת ההיסטורית: ראשית, 'הוא מנפח אדם רגיל ומכריח אותו להיות גיבור היסטורי', תוך עיוות דמותו, הלבשת מסכה חיצונית עליו והצגתו באור מגוחך בעיני מכיריו ויודעיו, עד כדי כך שהללו תוהים בציונות – 'הגם פלוני בנביאים?'; שנית, כתיבה מסוג זה מעמעמת את חלקם של האחרים, שעמלו על הקמת הנקודה ותרמו לשגשוגה לא פחות מאותו גיבור מדומה.⁷⁴ אהרנוביץ דרש להקפיד הקפדה יתרה על האמת בחוברות המיועדות לחינוך הנוער. קריאתו עלתה בקנה אחד עם גישתו הבסיסית, שמסכת חייה של הנקודה היישובית מחייבת לחשוף את אורותיה ואת צלליה כאחד. בעבודה ההתיישבותית, הדגיש, מעולם לא שררה אידיליה. מציאות היומיום הפרוזאית ידעה קשיים, קנאה, שנאה ותחרות, וגם מסירות, אהבה ולפרקים קידוש השם. אהרנוביץ קבע שהצגת מגשימי הציונות בתורת אנשי מופת, מלאכים המהלכים על שתיים כמו באגדה, חוטאת לאמת, וגרוע מכך – מטרפדת את היכולת להימצא במחיצתם כשוויים בין שווים. דרך זו, המהללת בהפרזה את מגשימי המפעל הציוני, חותרת בפועל תחת היכולת להרחיבו, כי רק בודדים מסוגלים לעמוד בדרישות הנתבעות מאנשי מופת. לחלופין, היא מוליכה להתנתקות מסולם הערכים וממערכת העקרונות שטיפחו ראשוני החלוצים, מכיוון שקשה עד מאוד להיצמד לדפוסים כה תובעניים. אותם ערכים ועקרונות, ניבא, עתידים להיתפס כמעין תבלין בעל ניחות, שבכוחו לשפר קצת את החולין שבחיים, ולא כגישה ראלית למציאות, שבני אדם אשר אינם ניחנים מלכתחילה באיכויות יוצאות דופן יכולים לדבוק בה.⁷⁵ ברשימה שנותרה בעיזבונו חזר ושרטט אהרנוביץ את קווי המתאר של מגשימי הציונות ואת יחסם אל עצמם ואל מפעלם. הרשימה חוברה במתכונת של רשמי תייר המבקר בארץ ומדווח על מראה עיניו. אהרנוביץ כתב כי כל מגע עם אנשים בארץ ישראל '...מעמיד אותך במצב לא נעים. עד גשתך אליהם, הרי אתה מתיחס אליהם בהערצה ורואה בהם את היסוד לבנין העם והארץ'. ואולם כשאתה נוכח כיצד '...הם עצמם מביטים על עצמם כעל קדושים, מתחלל תיכף כל היחס שלך'. בהמשך סיפר על ביקורו שערך במשק של צעירות. הוא שאל אותן שאלות ארציות על מעשיהן, שעות עבודתן, מצב בריאותן וכדומה. והנה, תשובותיהן 'כל הזמן פנו גבוה-גבוה על "כוון" ועל אידילוגיה. הרגיוזו מתים מכובדים מקברותיהם

73 ש.ש.

74 ש.ש.

75 ש.ש.

ו'מורי דרך' חיים מרביצהם'. 'אני הרגשתי פתאם את עצמי, התוודה אהרנוביץ, שנמנה כידוע עם שכבת ההנהגה הבכירה בתנועת העבודה, 'עף ועולה מבירא עמיקתא לאיגרא רמה. מקום שרק צדיקים גמורים יכולים לעמוד בו ולא איש תמותה כמוני'. אהרנוביץ סיכם חזיון זה בדברים הבאים: 'לכאורה, הרי הכל פשטות, פשטות בתלבושת, ביחסים ובכל אפני החיים. אך הפשטות היא לא פשוטה, אם אפשר להתבטא כך, זו היא פשטות כה מודגשת, כה מתחסדת ומתקדשת, שכל תנועה ותנועה שבה אומרת: ראו, עד כמה פשוט אני, כמה צנוע אני.⁷⁶ מה שנדמה על פי השקפתו של אהרנוביץ כחזון בלהות עתידי, מבחינת האופן שבו יתפוס הנוער הארצישראלי את עצמו ואת המפעל הציוני, כבר בימי הביקורת שהטיח נגד 'חולמים ולוחמים', קם והפך לממשות לנגד עיניו.

מאז דבריו על ויתקין, נמנע אהרנוביץ מליטול חלק בכתיבת הילולי שפר על מורי הדור ועל חבריהם שנפטרו. אמנם, הוא חיבר מבוא לכתבי גורדון, ששחזר את תולדות חייו, בעיקר טרם הגיעו ארצה, וייחד רשימה למורשתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, אך מאמרו היחיד בסוגה זו הוקדש לדב פולני, מנהל עלום שם של מוסד 'הלוואה וחיסכון' ביפו. נראה שאהרנוביץ הלך בעניין זה בעקבותיו של גורדון, שנהג לכבד בשתיקה את מי שהלכו לעולמם.⁷⁷ משה בילינסון, בכיר הפובליציסטים של עיתון 'דבר', נפטר בנובמבר 1936. אהרנוביץ חרג אז ממנהגו והכין דברים שנועדו להיאמר בכינוס אזכרה שקיימה מפא"י. הדברים לא נישאו במועד זה ופורסמו כעבור ימים אחדים ב'דבר'. ברשימתו התרעם אהרנוביץ נגד הנהגה שהשתרש במפלגה לגלות אהבה לאדם רק לאחר מותו, כפי שהתריע בשעתו במבוא לכתבי ויתקין. הוא הזהיר כי עבודת האלילים למען האידיאלים הציבוריים והאנושיים הנשגבים באה על חשבון הרצון והצורך להתעניין באדם ה'ר'אלי, שהפך מתכלית בפני עצמה לאמצעי, הנעשה מרמס לעדר בשם קדושת האידיאלים.⁷⁸

אהרנוביץ בחר בכוונת מכוון לגעור בעמיתיו, על הזנחת האדם ועל הפקרתו למען הגשמת חזון הכלל, לרגל פטירתו של בילינסון דווקא. ברוח דומה התריס בילינסון בעבר, כי בתנועת העבודה נוהגים לדאוג לבהמה יותר מאשר לבן האדם, שהרי הבהמה עולה כסף וצריך לתת עליה דין וחשבון.⁷⁹ בתרבות הארצישראלית שהתפתחה בתנועת העבודה בשלושת העשורים הראשונים של המאה העשרים, כפי שמציינת חנה נוה, טופחה ההשתייכות לקולקטיב כאידאל, וממילא הוביל הדבר לויתור על התביעה לפרטיות ולסיפוק צרכים אישיים, והללו נתפסו כמאיימים על המפעל הלאומי.⁸⁰ ביטוי נוקב לכך ניכר בתגובתו הזועקת של בילינסון לרשימה מרה, שחשפה בכאב כיצד מחוללים ומרוסקים חיי האהבה והמשפחה בתנועה הקיבוצית, שכן למען קיום מצוות קליטת העלייה וחיוזק 'עמדותינו' (במרכאות במקור אצל בילינסון) בחקלאות

76 'אהרנוביץ, 'רשימים', כתבי יוסף אהרנוביץ (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 206-207.

77 'אהרנוביץ, 'לזכר דב פולני', הפועל הצעיר, 13.7.1922; 'מתוך פנקס-הכיס של א. ד. גורדון', שם, 9.3.1923.

78 'אהרנוביץ, 'לזכרו', דבר, 29.11.1936.

79 מ' בילינסון, 'שמירה על הפרט', דבר, 9.2.1928.

80 ח' נוה, 'על האובדן, על השכול ועל האבל בהווה הישראלית', אלפיים, 16 (תשנ"ח), עמ' 103.

העברית, נאלצים בני זוג לגור בחדר אחד עם אדם 'שלישי', כשרק מחיצת וילון מבדילה ביניהם. פתוס ההקרבה העצמית, ששרים לו שירים, חזה בילינסון, ימצא חומר ליותר מדור אחד. מכאן שצריך להתחשב בצורכי הפרט ובמאוויו בבניין הארץ. אין זו פעולה צבאית, וראוי להימנע מלטעת תחושה בצעירי הגולה שבמאמץ כביר, מהיר ובודד יוגשם המפעל הציוני.⁸¹ ואולי גם זאת ראוי לומר: השניים, אהרנוביץ ובילינסון, מצאו את מנוחתם האחרונה זה לצד זה בבית הקברות ברחוב טרומפלדור בתל אביב.

1. הנצחת החלוצים האנונימיים לעומת הנצחת המנהיגים

ברקעה של הדילמה שאהרנוביץ התחבט בה בנוגע להנצחת מגשימי הציונות עמדו גישות שונות, שמוצאן בימי העלייה השנייה. גישות אלה שיקפו במהותן מתח בין דגמים שונים של מושג החלוציות. להערכתו של שמואל נח אייזנשטדט, יצירת התרבות הגדולה ביותר של העלייה השנייה היא גיבוש הדימוי של טיפוס החלוץ האידאלי. טיפוס זה לא נוצר בחלל הריק, שהרי דמות האיכר הפטריוט, המעבד את אדמתו ואף נחלץ לגונן עליה מעת לעת, היא מדמויות המפתח בתרבות היהודית ובתרבות המערבית כאחד. שני תווי היסוד של קלסטרון החלוץ מתומצתים בפסוק: 'באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח' (נחמיה ד, יא). המשקל של כל אחד ואחד מן המרכיבים הללו של דמות החלוץ ודגשים נוספים בדמותו לא היו מוסכמים בעשורים הראשונים של המאה העשרים.⁸² ההבדלים בעיצוב דמות ה'חלוץ' חצו את מפלגות הפועלים בתוכן ולא חפפו בהכרח את המסגרות הפוליטיות.⁸³ בקרב אנשי העלייה השנייה שלטה הנטייה לראות את עצמם כיוצאי דופן, כמיוחדים במינם. גישה זו רווחה בחוגי מפלגת הפועל הצעיר והנחתה את מקימי הקבוצה הראשונה – דגניה. היא אפיינה גם את דרכם האוונגרדית של מייסדי 'בר גיורא' ו'השומר', שנמנו עם מפלגת פועל ציון.⁸⁴ מנגד עמדה גישה אחרת, שדברה המובהק היה טבנקין, שההתיישבות, חיי

81 מ' בילינסון, 'נקמת השלישי', דבר, 15.11.1934; רחל [ליליה בסביץ], "'שלישי'", מבנים, אוקטובר 1934, עמ' 69-73. ראו גם: י' גורני, אחדות העבודה 1919-1930: היסטוריה הרעיוניים והשיטה המדינית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 112-113.

82 ש"נ אייזנשטדט, החברה הישראלית – רקע, התפתחות ובעיות, ירושלים תשל"ג, עמ' 13-14; ה' ניר, 'מיהו חלוץ? גלגולים סמנטיים של המינוח החלוצי בתנועת העבודה הארצישראלית, 1917-1939', טורא, ב (1992), עמ' 228-248; א' בן-עמוס וא' בית-אל, 'חינוך לצבאיות ולהנצחה: טקסי זיכרון לאומיים בבתי ספר בישראל', בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעידן משתנה, בעריכת מ' אלחאג' וא' בן-אליעזר, חיפה תשס"ג, עמ' 372.

83 לתפיסה מקיפה של נושא החלוציות, השונה באופן בסיסי מזו המוצגת לעיל בקצרה, ראו: גורני (לעיל, הערה 81), עמ' 169-181; י' וגנר וא' כפכפי, שורש המחלוקת: הריב ההיסטורי בין תנועת העבודה והרביזיוניזם, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 12-15, 24.

84 י' טבנקין, 'אישיות מהפכנית, יוזמת ומגשימה: מניה שוחט' (פברואר 1961), דברים, ו, תל-אביב 1981, עמ' 410-411. שורשי ההשקפה האמורה לחלו גם לראשית ימיה של מדינת ישראל, בשאיפתו של בן-גוריון לעצב דמות של אדם חדש באמצעות 'מופת חי' (כדמותו, למשל), שיתגבש, יוצג כראוי וישמש דגם לחיקוי. ראו: ז' צחור, 'לעצב מיתוס', החזון והחשבון, תל-אביב 1994, עמ' 214. להשקפה

השיתוף ומלאכת המגן אינם תפקידים השמורים רק ליחידים נבחרים. כל אדם מסוגל להתקין עצמו לבצעם כהלכה. זרם זה דגל בתפיסה, שאף אם אין לחלוץ העולה תכונות נפשיות מיוחדות, אלא הוא בא מן השכבה העממית, בכוחו לסגל עצמו לתביעות החלוציות. טבנקין כינהו בקצרה: 'איש פשוט'.⁸⁵ המחלוקת הבסיסית בנושא החלוציות, שהתחדדה בשנות השלושים, התרכזה סביב אופני בנייתה של החברה היישובית ברוח תנועת העבודה ובנוגע לאמצעי השליטה בה; לשון אחר, בצלמם ובדמותם של מי מראשיה יעוצב הנוער.⁸⁶ השקפתו של אהרנוביץ ביחס להנצחה, שמוצאה בימי העלייה השנייה, השיקה למחלוקת הנזכרת. הוא ביקש לעגן באמצעותה את עמדתו בשאלה: בזכות מי מתקיים ומשגשג המפעל הציוני – מתוקף המעלות של יחידים חריגים או שמא בכוח הפעולה נטולת הזוהר של הרכים הנרתמים להגשמתו?

אף אהרנוביץ, בדומה לאישים אחרים שעיצבו את הנרטיב הציוני, עסק בהזרה. הן היחידים הן הרכים שנוכרו לעיל השתייכו לקהילת החלוצים, שנתפסה בעיניו כמנוף לבניית הארץ.⁸⁷ בפועל הדיר אהרנוביץ מרשימת הזכאים להימנות עם מגשימי הציונות הראויים להנצחה את התימנים, את איכרי המושבות, את מייסדי העיר העברית הראשונה, את בוני התעשייה הארצישראלית ואת האינטליגנציה הלמדנית. הוא לא עשה זאת בהיסח הדעת אלא בכוונת מכוון. דפוס 'הפטרנליזם הערכי', שהגדרת יוסף גורני, שבמסגרתו קבעו מנהיגי תנועת העבודה את הציוניים הלאומיים והחברתיים הנחוצים לתחייה היהודית בארץ ישראל, ואשר בו נקט אהרנוביץ כלפי התימנים,⁸⁸ חל בעיניו גם על יתר המגזרים שצוינו כאן. על פי הדפוס האמור, הוא זיהה את השכבה הראויה להיחשב כמגשימת הציונות, וכפועל יוצא – כראויה להנצחה. מקורה של גישה זו באמונתו היסודית של אהרנוביץ, שבה אחז כל ימיו, כי התנאי הראשי לתחיית העם היהודי בארץ ישראל הוא העבודה. כלשונו: 'אם עבודה יש כאן – תחיה יש כאן, ואם עבודה אין כאן – כלום אין כאן'. על בית הספר הארצישראלי, גרס, 'לתנך לא גבורי-גוף מדומים, או גבורי-רוח רצוצים, כי אם אנשים פשוטים, אוהבי עבודה'. מכאן הסיק שמושבה אחת של עובדי אדמה ערכה רב יותר ממאה אקדמיות.⁸⁹

- ברוח דומה שהביע בן-גוריון בשנת 1924, ראו: ה' גיר, 'ככל הגויים? החלוציות הציונית בהקשר בין-תרבותי', עידן הציונות, בעריכת א' שפירא, 'ריינהרץ ו' הריס, ירושלים תש"ס, עמ' 119-120.
- 85 למשל: 'טבנקין, 'מחלוציות של יחידים לתנועה חלוצית המונית' (אוקטובר 1930), דברים, א, תל-אביב 1967, עמ' 416-418.
- 86 שפירא, ברל (לעיל, הערה 57), ב, עמ' 436-453 (במיוחד עמ' 443-445); ב' כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, רמת אפעל וקריית שדה בוקר תשס"ג, עמ' 341-346.
- 87 'אהרנוביץ, 'שאלת מלחמת המעמדות', הפועל הצעיר, 24.11.1922; א' חלמיש, מדיניות העלייה והקליטה של ההסתדרות הציונית 1931-1937, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, 1995, עמ' 7-10.
- 88 'גורני, 'כוחו וחולשתו של ה"פטרנליזם" הערכי: תדמית יהודי תימן בעיני מנהיגות העלייה השנייה', קתדרה, 108 (תשס"ג), עמ' 137, 152. ראו גם: 'אהרנוביץ, 'על "הסך הכל"', הפועל הצעיר, 19.5.1912.
- 89 'אהרנוביץ, 'רעיונות על התנוך המוסרי-החברתי', התנוך, א, ד-ה (אדר תרע"א), עמ' 340 (מכאן

במרוצת הזמן עיצבו הדמויות הפוליטיות הבכירות במפא"י כמה וכמה דגמים של הנצחה. בן-גוריון נטה ליצור זיקה בין דמויות מתקופת התנ"ך לבין אנשים רבי תהילה מימי היישוב, כגון בהקבלה שעשה בין דבורה הנביאה לבין מניה שוחט, רחל ינאית בן-צבי וחנה סנש. טבנקין נזקק לקטגוריות סוציולוגיות מכלילות, המבוססות על 'טיפוס-אדם' המשמש מודל לחיקוי, שזוקק ביצירתם החברתית-הרוחנית של גורדון, טרומפלדור וברנר והפך לדרך חיים של אנשי 'החלוץ' שחונכו בקלוסובה, 'השטורמנים' (חיים שטורמן), 'הדובים' (דב הוז) והמעפילים האלמונים. יוסף שפרינצק ביכר את ההזדהות עם אנשי עמל בלתי מוכרים, שאינם מעורבים בעשייה הפוליטית, כגון יצחק בן-יעקב. המשותף לבן-גוריון, לטבנקין ולשפרינצק הוא שבמלאכת הנצחת מגשימי הציונות נהגו שלושתם להצביע על דמויות קונקרטיות, שנחשבו בעיניהם כהרואיות וכמבטאות את תמצית השקפתם הרעיונית והפוליטית.⁹⁰

בניגוד להם, נרתע אהרנוביץ מטיפוח אישים מסוימים מבין החלוצים כדמויות מופת נערצות. ניתן להציע לכך הסבר כפול, אישי וציבורי. ברובד האישי, נכון להביא בחשבון כי בשנת 1909, לפני כל חבריו להנהגת תנועת העבודה לימים, נטש אהרנוביץ את שדה העבודה הפיסית לטובת עריכת 'הפועל הצעיר'. הוא חדל להימנות ישירות עם קהל הפועלים, החלוצים, החקלאים והשומרים, הקובעים בגופם ממש את אתוס ההיאחזות בקרקע המולדת, ועבר לשמש כנותן שירות לנושאי הבשורה.⁹¹ ייתכן שתחושת החוב אשר חש כלפי עמיתיו, שנותרו להתמודד במאבק נטול ההוד עם פריטת החזון למעשה היומיומי, בעוד הוא מסתגל לאורח החיים העירוני ונהנה מהילת העורך המפורסם שרבים משחרים לפתחו – ייתכן שתחושה זו הניעה אותו להזכיר שוב ושוב מי הוא 'נזר הבריאה' מנקודת המבט של הגשמת הציונות. ברובד הציבורי עלתה גישת אהרנוביץ בנושא הנצחה בקנה אחד עם ההסתייגות המופגנת בהפועל הצעיר ממנהיגות פוליטית פורמלית ומטיפוח סגולות וגיבונים של הנהגה. עילויים של יחידי סגולה למדרגת סמכות, כוח ומרות נגדה את מזגו של הפועל הצעיר. אהרנוביץ קיווה להכפיף גם את דפוס ההסתכלות על מגשימי הציונות לראייה המבכרת כלל אנונימי על פני בודדים רבי מעש. באלה, חסרי הסגולות המיוחדות, שאינם מתגאים בכישרונותיהם הייחודיים ומתרחקים ממליצות סוחפות בתיאור הוויית היומיום, הוא ראה את מגשימי הציונות האמיתיים. השקפה בסיסית זו, כפי שמציין ישראל קולת, רווחה בקרב בכירי הפועל הצעיר. בפעילותם שלטה 'הנטיה להעלמה עצמית', תוך קידוש מעשה ההגשמה האפרורי בחיצוניותו.⁹² ואולם, תפיסת אהרנוביץ בנוגע להנצחת מגשימי הציונות התפוגגה. הנטייה האנושית לחפש דמות

המובאה השנייה); הנ"ל, 'רעיון העבודה', הפועל הצעיר, 18.9.1912 (מכאן המובאה הראשונה); הנ"ל, 'הרוח והחומר בציוניות', שם, 8.7.1913 (מכאן ההתייחסות למאה אקדמיות).

90 ראו בהקשר זה, למשל: טבנקין, דברים, א (לעיל, הערה 85), עמ' 94, 240, 364-366, 456; ד' בן-גוריון, 'בעקבות דבורה' (נאום בסיום קורס הקצינות בצריפין, 1.3.1951), חזון ודרך, תל-אביב תשי"ג, ג, עמ' 75-81; יומן בן-גוריון, 3.3.1958, 23.6.1964, 27.11.1965, ארכיון בן-גוריון; מ' חזן, 'אוי ארצי מולדתי – פרשת 'פטריה'', ציון, סו (תשס"א), עמ' 516-517.

91 בעניין זה הסתייעתי בתבנית מחשבה שפיתח פרופ' ז' צחור, בדבריו בכנס 'משה שרת – המדינאי הנשכח', שערך המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן באוניברסיטת תל-אביב, 16.12.2002.

92 'קולת', 'אליעזר שוחט ו'הפועל הצעיר'', אבות ומייסדים, תל-אביב תשל"ז, עמ' 115.

של גיבור, שבהשקפותיו ובמהלכיו ניתן לתלות אירועים ותהליכים, גברה בדרך כלל על הניסיון להיצמד לאפיק הקולקטיבי בבוא שעת ההנצחה.

כך אירע גם לאהרנוביץ עצמו עם פטירתו ב־28 במרס 1937. חבריו משכבר, שכל ימיהם רחקו מגינוני מנהיגות ולבטח משם התואר המפורש 'מנהיג', הכתירוהו בכתר שאותו סירב לשאת בחייו. כך, למשל, כתב שמואל דיין: 'תנועה זו שאנו חיים ופועלים בה יציר קולקטיבי הוא, רבים נסכו עליה מרוחם וקבעו את דמותה. אולם לרבים הללו קדמו מעטים, יחידי סגולה. יוסף אהרנוביץ היה אחד מהם, ממניחי היסוד לבנין תנועת העבודה'.⁹³ גישתו של אהרנוביץ להנצחת מגשימי הציונות נכזבה, גם לגביה באופן אישי. 'דבר' ייחד למותו את כל עמודו הראשון במשך יומיים. 'הפועל הצעיר' הקדיש שתי חוברות כפולות לפרסום עשרים ושמונה מאמרים לזכרו. עד מהרה הוציא 'המרכז לנוער' של הסתדרות העובדים חוברת הסוקרת את תולדותיו של אהרנוביץ ואת עיקרי תורתו למען יונחלו לדור הצעיר.⁹⁴ במישור שונה, המפנה את המבט לאחור אל סוגיית היחס לאדם בתנועת העבודה, הֶצֵר ברל כצנלסון, עורכו הראשי של 'דבר' ששהה בלונדון, על 'פסוקי דזמרה' הצורמים שנכללו במאמרי ההספד שהוקדשו לאהרנוביץ. כצנלסון, שהעריך מאוד את אהרנוביץ, ביכה את השבלונה המילולית שאפיינה את הנקרולוגים שיוחדו לזכרו, החושפת 'כמה מעט אנחנו יודעים לגלות את יחסו האנושי לאדם',⁹⁵ בתנועה שהאדם, במרכאות, עמד כידוע במרכז הווייתה הרעיונית.⁹⁶

מכתביהם של אישי תנועת העבודה ומביטאוניה עולה, כי הנתיב שחתר אהרנוביץ לפלס בהנצחת מגשימי הציונות, המבליט את הכלל ואת האדם הפשוט, הממשי, ומטשטש את יחיד הסגולה, לא היה זר לדפוס שעיצב את התודעה העצמית בתנועת העבודה. ואולם בפועל היא השתמטה לא אחת מהקפדה על טיפוחו. הדברים אינם אמורים ביחס להלכה שהתגבשה בתנועה, ולאמונתם של מנהיגיה ודבריה כי הם אמנם פוסעים בנתיב זה. במציאות נהגה תנועת העבודה כמו תנועות לאומיות וסוציאליטיות אחרות במאה העשרים: מתוך הצורך להבליט את צדקת הדרך ולבנות מסורת מגייסת, מן הקושי האנושי להיפרד מהחברים לדרך שהלכו לעולמם בטרם עת (כגון ברנר, ארלוזורוב, בילינסון ואליהו גולומב) ומהרצון לשמר מקצת מתרומתם הייחודית לתנועה – מתוך כל אלה ביכרו להסמיק לא פעם את מהלכיהם ואת האידאולוגיה שעיצבו על עילוים של אבות התנועה שאינם עוד. ייתכן שמאחר שנוהרו בכבודו של אהרנוביץ, העדיפו להניח לו לשגות בדרכו מבלי להתפלמס עמו בפומבי. אפשרות אחרת

93 ש' דיין, 'לוחם ומנהיג', דבר, 27.4.1937.

94 דבר, 29.3.1937, 30.3.1937; הפועל הצעיר, חוב' 27–28, 6.4.1937, חוב' 29–30, 22.4.1937; ח' שורר, 'אהרנוביץ, תל-אביב תרצ"ח.

95 מכתב ב' כצנלסון לד' זכאי, 11.5.1937, בתוך: א' שפירא (עורכת), אגרות ב' כצנלסון, תל-אביב תשמ"ד, ו, עמ' 328. בדיונו בתגובת בן-גוריון על מותו של כצנלסון בשנת 1944, כתב שבתי טבת בלשון המעטה מופלגת: 'דומה כי שמץ מחטא הוקרת אדם רק בהיעדרו נגע גם בבן-גוריון'. ראו: ש' טבת, 'מות כצנלסון', הציונות, יז (תשנ"ג), עמ' 235.

96 לשני ביטויים קלסיים לתפיסה זו, אם כי שונים במהותם ובנסיבות חיבורם, ראו: 'טבנקין, 'חינוך לדמות האדם והפועל', מבפנים (אפריל 1934), עמ' 6–19; ב' כצנלסון, ערכים גנוזים (קובץ הרצאות שנישאו בתשרי תש"א), תל-אביב תשט"ז.

היא שבתנועת העבודה היטיבו להציג אנשים כמי שמצטיינים במוסר צרוף ומבטאים אמת ערכית-חינוכית שראוי כי תישמע בין כותליהם, בשל תרומתה העקיפה להשבת פועלם ולהצגת חזותו החיצונית, אף אם אין אישים אלה נוהגים בהתאם לאמות המידה הסגפניות שהם תובעים. התרחקותו של אהרנוביץ אל שולי ההוויה הפוליטית והימנעותו ממעורבות שוטפת בהנהלת חייה הציבוריים של תנועתו הקלו עליו לשמר בטהרתה, לאורך שנים, את גישתו להנצחה הראויה, שמוצאה בימי הבראשית של תנועת העבודה. מבחינת אהרנוביץ, היה בכך ביטוי לממד של יחיד השומר בקנאות על יחידותו ועל תחושה של חירות ושל מרחב, עם מתן אונן למסגרת הקבוצתית, כפי שהציע דן מירון. ממד זה אפיין רבים מאנשי הציבור בני דורו בתנועת העבודה.⁹⁷ לעומת אהרנוביץ, עמיתיו להנהגה נהגו מחירות פחותה להבעת השקפות המשוחררות מאילוצי הזמן והמקום. הם תבעו ליצור סמלים ולעצב מיתוסים כאמצעי במאבק הפוליטי היומיומי וכמכשיר המותיר משקע ארוך טווח על הציבור שנענה להנהגתם.

אחת הדמויות הבודדות בגלריה הבכירה של תנועת העבודה שראתה בציוויים מוסריים גורם מכריע בפעילותה הציבורית הייתה מניה שוחט. אף שבעניינים עקרוניים רבים חלקה על אהרנוביץ, היא סיפרה לימים כי שררה ביניהם קרבה נפשית בלתי רגילה. על קרבה זו אנו למדים מן הדברים שאמרה בעת המחלוקת הרגשית העזה שהתחוללה ביום השנה הראשון לתל-חי, למרגלות קברי החללים, סביב השאלה אם צריך להעתיק את הקברים לתל-חי או להותירם בכפר גלעדי. בעוד הרוחות הולכות ומתלהטות, טיפסה שוחט על עגלה ופסקה: 'איש "השומר" אנוכי, ויחסי למוות פשוט הוא. מוות מהו? יהודה תיבנה לא בעבודה בלבד, היא תקום גם בדם, במוות. נפלו מגינים. ומה ההבדל היכן שכובות עצמותיהם? איני מבינה מה העניין כאן. ואפילו אם להעבירם – היש לעשות זאת בחיפזון דווקא וברוב פומבי ותפארה?'.⁹⁸ בהתנגדותם לטיפוח אגדה על הנופלים פסעו מניה שוחט ויוסף אהרנוביץ יד ביד, למרות הניגוד ביניהם באשר לתפקיד 'הדם והאש' בהגשמת הציונות. ואולם היו נופלים שהפכו לאגדה עוד בחייהם. נראה שגם אהרנוביץ היה חותם על רוח דברי הפתיחה בהספדה של מניה לאלכסנדר זייד, לאחר נפילתו ביולי 1938: 'היה פואט פשוט. היה משורר מבלי לדעת לכתוב שירים'.⁹⁹

לאורך כל התקופה הנדונה כאן נחשבה הקינה הכתובה עדיפה על תרבות המצבות. ואולם, בהדרגה החלו להסתמן בקיעים ראשוניים במציאות זו. הדבר ניכר במיוחד בכתי הקברות של היישובים החקלאיים. לדברי יוסף ברץ, ממייסדי דגניה, ניתן היה להבחין בנקל בין מצבות יפות, המעידות שבעל, אח או קרוב משפחה קבור בהן, לבין תל עפר מוקף כמה אבנים בלתי

97 ד' מירון, בודדים במועד: לדיוקנה של הרפובליקה הספרותית העברית בתחילת המאה העשרים, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 428.

98 ד' רבין, 'באזכרה הראשונה לחללי תל-חי', דבר, 19.3.1961 (הדברים פורסמו אמנם בחלוף שנים רבות, אך כפי שמעיד רבין, הוא ציטטם מתוך רישום ביומנו שנעשה בסמיכות זמנים לאירוע המתואר); מ' שוחט, 'הצו המוסרי', דבר הפועלת, 29.5.1938. בסופו של דבר הועתקו הקברים בשנת 1924 ומוקמו בין תל-חי לכפר גלעדי.

99 דברי מניה שוחט באספת אזכרה לאלכסנדר זייד, 15.7.1938, ארכיון העבודה, IV-104-54-45.

מסותתות, או לוח עץ שפגעי הזמן שחקו את האותיות שנרשמו בו, שהעידו כי הנקבר הוא חלוץ אלמוני שנפל בעבודה או בשמירה וקרוב וגואל אין לו. בתי הקברות החלו לבטא פן אחד של אי-השוויון בין השותפים לדרך.¹⁰⁰ בד בבד הסתמנה תמורה באתוס קבורת החלוץ והנצחתו, ותמורה זו שורטטה ביד אמונה באידיליה 'מצבה' מאת המשורר דוד שמענוביץ (שמעוני) בשנת 1936. גיבורה הוא 'חלוץ אלמוני', כלשונו, בשם כתריאל, שנהרג בנסותו למנוע משני בדואים לגנוב פרות מן הפרדס שעליו שמר. לפני שנפח את נשמתו, מספרת האידיליה, השביע כתריאל את חברו שלא יקים מצבה על קברו, משום שחפץ להתמזג עם עפר האדמה. כפי שהבהיר שמענוביץ, בקשת כתריאל אצרה בחובה את שלושת עקרונותיה של החלוציות בטהרתה: התאחות-התערות בקרקע המולדת, הסתפקות במועט והתמדה. שמענוביץ הציב את דמותו של כתריאל (שרק לפן אחד שלה התייחסנו פה) בחייו ובמותו כאנטי תזה ל'מחלה אנושה', 'מחלת הרחוב', שבה לוקים 'רבים אצלנו': הם מתהלכים מדוכאים מאחר שטרם נקרא רחוב 'בשם הדגול' והעם כפוי הטובה טרם הנציח את זכרם לדורות.¹⁰¹

הרב יהודה ליב פישמן (מימון), שהתנגד להקמת פנתאון להנהגת היישוב במערת ניקנור בירושלים, לנוכח קבורת מנחם אוסישקין לצדו של יהודה לייב פינסקר, טען כי בדברי ימי ישראל לא חולקו מעולם המתים לדלת העם מזה ולמכובדים מזה.¹⁰² לגישה יהודית מסורתית בסיסית זו ביחס להנצחת מגשימי הציונות שהלכו לעולמם נוספה בתנועת העבודה מורשת ערכית שוויונית במוצהר. דפוס המחשבה השגור בה, שאינו מצריך כל ראייה, היה שהחברה היא תוצאה של סך כל הפעילויות האנושיות וכן שהיא פרי עמלם של פרטים, קצתם ידועים יותר וקצתם ידועים פחות, אך כולם שותפים בפועל ולא באמירה ריקה בעיצוב המפעל הציוני. עם זאת, בבוא חברי התנועה להנציח את מפעלם ואת נושאי האנושיים הם חשפו סוג של כפל לשון שהעיד על כפל מחשבה נסתר. נביא כמה דוגמאות לצורך המחשה. קיבוץ שדה נחום נקרא על שמו של נשיא ההסתדרות הציונית נחום סוקולוב. ערב הקמתו בישרו משקי 'גוש חרוד' לאביו של השוטר משה רוזנפלד ממנחמיה, שנהרג בנובמבר 1935, כי הנקודה החדשה, ששמה הראשוני היה 'השדה', תיקרא על שם בנו. משהתברר לאב השכול מקריאה ב'דבר' שלא שם בנו יונצח בקיבוץ, שיגר להסתדרות העובדים מכתב נסער. לו סוקולוב היה בחיים, כתב האב, ועמד על ראש הר הגלבוע במקום שבו נפל הלל בנו משה, תוך מילוי תפקיד השמירה על הנקודות החדשות של גוש חרוד, הוא היה קורא בקול: 'השיבו את 'השדה' לגבולו על שם הדם אשר נשפך וכוסה באדמת השדה ממשקי גוש עין חרוד ואל תגעו בכבשת הרש'.¹⁰³ ואולם שם הקיבוץ לא שונה והנשיא הועדף על השוטר הפשוט.

100 ' ברץ, 'קברים', דבר, 18.3.1938; מ' צור, לחופי ירדן וכנרת, ירושלים 1998, עמ' 21.

101 ד' שמענוביץ, 'מצבה', ספר האידיליות, תל-אביב תשט"ז, עמ' רמה-רפו (במיוחד עמודים רפ-רפה). האידיליה נכתבה בשנים תרפ"ח-תרצ"ה (1928-1935). על 'מצבה' ראו גם: מירון (לעיל, הערה 97), עמ' 503-505.

102 פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 14.6.1942, הארכיון הציוני המרכזי.

103 מכתב ש"י רוזנפלד (הנמען אינו ידוע, אך סביר להניח שהמכתב נשלח לגורם כלשהו בהסתדרות העובדים ושם הוא גנוז), א' ר"ח אייר תרצ"ז (11.4.1937), ארכיון העבודה, 9-985-104-IV; ההדגשה

יומיים לפני שכתב האב את מכתבו, עלה על הקרקע סמוך לשדה נחום מושב העובדים בית יוסף, שנקרא על שמו של יוסף אהרנוביץ. בן-גוריון קבע בשנת 1944 כי 'אם אמות או איהרג', אסור לקרוא איזה מקום שהוא בארץ ישראל או בעולם על שמי'.¹⁰⁴ כידוע, על שם בן-גוריון נקרא, בין היתר, נמל התעופה המרכזי בישראל. באותה שנה הגיב משה שרתוק (שרת) להצעת צירים במועצת מפא"י לרשום את שמו בספר הזהב של הקרן הקיימת, בזכות תרומתו לייסוד הבריגדה היהודית: 'אל ננהיג זאת בתוכנו'. הוא ביקש לרשום בספר הזהב את החטיבה היהודית הלוחמת, והדבר התקבל. בחלוף פחות משנתיים, בעת היותו עצור בכלא לטרון, הטיל שרתוק על רעייתו 'שליחות עדינה', כלשונו: לדאוג שלקראת כינוס גדול של חיילי הבריגדה לשעבר, תוודא שהוא יכונה כך: 'מנהיג תנועת ההתנדבות, המנצח על הגיוס, בונה היחידות העבריות, יוצר (או מקים) החטיבה היהודית הלוחמת'.¹⁰⁵ אף קברו של יצחק טבנקין, שהלך לעולמו בשנת 1971, מסגיר היבט זה, כפי שמספר הביוגרף שלו, ברוך כנרי: 'בעין-חרוד הקימו מצבה על קברו, סלע שנישא גבוה מעל קברי חבריו לדרך. ספק רב אם היה [טבנקין] מתיר לעשות כך אילו שאלוהו. לא שאלוהו. הלכו אחר ליבם האומר: בלט איש זה מעל האחרים בחייו, ראוי שתבלוט מצבתו אחרי מותו'.¹⁰⁶ המצבה של טבנקין ניסחה בלי מילים את השדר הכפול. מסר דומה נטמן בפסלו המתנשא למרחוק של אלכסנדר זייד בשייך-אבריק, שהוצב בשנת 1940 והוטבע בו הפסוק: 'שומר בישראל', כהצעתו של דוד רמז, מזכ"ל הסתדרות העובדים.¹⁰⁷ אפילו מניה שוחט, דמות שבלי היסוס ניתן להצביע עליה כחפה מחשד לפיאור פועלה העצמי, טרחה לרשום על גב תמונה שבה צולמה עם בנה: 'אם "השומר" והשומרים מניה שוחט (וילבושביץ) עם בנה הקטן גדעון'.¹⁰⁸ בחושי הערניים זיהה אהרנוביץ את ניצני התרומות של מגמת ה'דאגה למקום בהיסטוריה', ההולכת ונובטת בחוגי תנועת הפועלים, והתייצב נגדה בנחרצות כל ימיו.

ראשית תיעוד תולדותיה של דגניה מבהיר זאת היטב. הקבוצה הראשונה הונצחה באין ספור ספרים. בדצמבר 1928 הופיע חיבור הביכורים על דגניה בספרייה 'לנער' של הקרן

במקור. ידיעה על הכוונה לקרוא ליישוב 'השדה', על שמו של נחום סוקולוב, הופיעה בדבר לעולה, המוסף לעולים שהיה חלק מעיתון דבר, ב-5.4.1937. משה רוזנפלד נרצח בידי כנופיית שיח' אל-קאסם ב-7.11.1935. מותו זכה לתהודה מיוחדת בחוגי ההתיישבות העובדת, משום שיומיים קודם לכן נשא אביו נאום מרגש בכנס לציון עשרים וחמש שנה להקמת דגניה. בדברים מרטיטי לב סיפר האב על קשר הדמים שנרקם בין מנחמיה (אז מלחמיה) לבין דגניה על רקע רצח משה ברסקי, שהיה ההרוג הראשון של הקבוצה הראשונה, דגניה. ראו: י"ב [יוסף ברץ], 'על קרבן השמירה', ניב הקבוצה, נובמבר 1935, עמ' 81-83.

104 טבת (לעיל, הערה 95), עמ' 237.

105 פרוטוקול מועצת מפא"י, 1.11.1944, ארכיון מפלגת העבודה; מכתב שרתוק לרעייתו צפורה, 13.8.1946, בתוך: ר' וי' שרת (עורכים), מאסר עם נייר ועיפרון: מכתבי צפורה ומשה שרת, תל-אביב 2000, עמ' 165.

106 כנרי (לעיל, הערה 86), עמ' 847.

107 צ' זייד, 'לזכרו של אלכסנדר זייד', הפועל הצעיר, 10.7.1944.

108 ראו הצילומים המשולבים במאמרו של מ' גולני, 'מניה: עלייתה הקצרה ונפילתה הארוכה', ישראל, 3 (אביב תשס"ג), עמ' 10-11.

הקימת. יוסף ברץ כתב את הספר,¹⁰⁹ ואהרנוביץ ניאות לערוך אותו על פי בקשתו. הוא הבטיח למחבר לטפל בכתב היד בחיבה ובמסירות. אגב כך ציין כי מעולם לא שאף להפגין בעריכה את חכמתו ואת כושר כתיבתו, אלא השתדל תמיד להתאים את עצמו ליכולתו ולסגנונו של המחבר. בסוף כתב היד שילב ברץ רשימות על גורדון ועל בוסל. אהרנוביץ ביקש ממנו לוותר עליהן, כי בהתייחסות ליחידים מבין הנעדרים יש משום פגיעה, שהרי 'דגניה היא יצירה קולקטיבית וכל מי שנקף אצבע בה, זכותו שוה לזו של הגדול שבגדולים'.¹¹⁰ מן הנוסח שפורסם הושמטה הרשימה על גורדון.

ברץ קיבל במידת-מה את דעתו של אהרנוביץ בנוגע להנצחת מגשימי הציונות. ביטוי מרתק לכך מופיע במכתב ששלח ברץ למשה בילינסון באוקטובר 1931. המכתב עסק בהקמת מצבה על קברה של המשוררת רחל וחובר במלאות חצי שנה למותה:

לפני שבועיים בערך בקרתי את בית-העלמין בכנרת. רציתי לראות את קברה של רחל. חשבתי שלקראת החורף הכרחי להקים את המצבה. אבל אגב הביקור הזה, מצאתי שמה הרבה קברים אחרים שלא מתמול שלשום, קברי חלוצים, קברי בנים לאבות שיעלו אולי פעם ארצה, קברי חברים שאין להם אח ואחות בארץ גם לא מעריצים, לאלו אין דואג. אלו, קבריהם יטושטשו במשך הזמן, גם זכרם ישחק לגמרי. הוריהם כי יעלו ארצה (וקרה כבר דבר כזה) איש לא יכיר ולא ידע את מקום קבורת בני ההורים הללו...

ואחרי הביקור הזה נפגשתי עם [מאיר] רוטברג, והוא סיפר לי ע"ד (=על-דבר) התכנית למצבת רחל. הוא סיפר לי שעבוד התכנית נמסר ל[יוחנן] רטנר, ורטנר נוסע ירושלימה להביא אבנים מירושלים לכנרת, ושכל התכנית הזו תעלה כ-50-60 לא"י... אלי, אלי! בושא תקפתני לשמע הדבר הזה. לשם מה ובשביל מה? גורדון מת ונקבר בדגניה. בלי כל מגביות הצבנו לו מצבה פשוטה, ככל יתר המצבות. מאות צעירים וצעירות מבקרים את המקום הזה, קוראים את השורות המעטות החרותות בשיש – א.ד. גורדון עובד 'האדם והטבע'. על דעת אף אחד לא עולה להקשות או להתרעם, למה זה מצבה כה פשוטה. אדרבא, כ"א (=כל אחד) מבין שלא יכול להיות אחרת. ומדוע זה במקרה זה צריכים להקים מצבה מיוחדת, להביא אבנים מירושלים. למה זה להפלות גם בין המתים, למה כל זה? האם אין במצבה פשוטה, חזקה, שלא תתמוטט מהגשמים והרוחות, עם לוח שיש עליו חרוט שיר קטן של רחל, האם אין מצבה כזאת עלולה לעורר יותר כבוד מאשר מונומנט מאובן העולה בכסף, ומושג כמו כל אחד שיש לו רק כסף, יהיה זה גם הכי מנוול בעולם?¹¹¹

באותה שנה החלה להופיע סדרת החוברות 'לנער' של הקרן הקימת בתרגום לאנגלית. החוברת הראשונה שפורסמה במסגרת זו הייתה חיבורו של יוסף ברץ על דגניה. ביזמת

109 'ברץ, דגניה (לנער, ספרית ארץ-ישראל של הקרן הקימת לישראל, ה), תל-אביב תרפ"ט.

110 מכתבי 'אהרנוביץ ל' ברץ, 27.12.1926, 16.5.1928, 6.12.1928, בתוך: כתבי יוסף אהרנוביץ (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 281, 284, 286. בנוסח העברי של החוברת נכללה בסופו של דבר רשימה על בוסל ורק תמונה של גורדון.

111 מכתב 'ברץ למ' בילינסון, 16.10.1931, ארכיון מפלגת העבודה, 4-6-1918-432.

עורכי הספרייה 'לנער' ובהסכמתו של בריץ הוקדשו עמודיה האחרונים – כמה צפוי – לבוסל ולגורדון, שכן 'סיפורה של דגניה לא יהיה שלם ללא הערכה קצרה לחייהם של שניים מגיבוריה...'¹¹²

ובכל זאת, משום שבאהרנוביץ עסקינן, אין לסכם פרשה זו בנימה אירונית ועוקצנית, שלא עלתה בקנה אחד עם דמותו, אלא בדבריה של דבורה בארון, הסופרת והרעיה. חיה רוטברג, רעייתו של מאיר ('מלך המעדר', מייסד 'המשביר' ומבכירי ארגון ה'הגנה'), תינתה בפני בארון את אכזבתה על שביום השנה למות רוטברג (1952) היא פקדה לבדה את קברו בעין חרוד. בארון ענתה לה ברוח גישתו של אהרנוביץ ביחס להנצחת מגשימי הציונות: 'זהלוא, סוף־סוף, לא לשם כך שיזכירו את שמו עבד רוטברג כל ימיו.'¹¹³

ז. אחרית דבר

ב'שבעה' למות אהרנוביץ, נוכח קהל שמנה אלפי אנשים, נחתם הטקס לזכרו בהקראת דברי ההספד לווייתקין שחיבר עשרים וחמש שנה קודם לכן.¹¹⁴ המוטו המופיע בפתח המאמר, המדגיש את אחריותו של המספיד לומר על המת רק דברי אמת, שובץ בידי אהרנוביץ בראש מסת ההספד שהקדיש לווייתקין. ואולם בסוגיית ההנצחה נותר אהרנוביץ בודד. נושא זה חרג מבחינתו מהתייחסות אל המתים בלבד, משום שהקרין כלפי דפוס ההתייחסות אל החיים ואל יחסם למפעל הציוני, שהם בכירי בוניו. 'החלוצים', גרס במאמרו האחרון כעורך 'הפועל הצעיר', 'אינם תבלין לתנועה הציונית, אינם אמצעי תעמולה, כי אם הם הנם התנועה: אתם – הכל, בלעדיהם – לא כלום.'¹¹⁵

עמדת אהרנוביץ לגבי החלוצים ביטאה את התפיסה המוסכמת בתנועת העבודה, שעם חברות מנהיגיה המובילים נמנה כל ימיו. למרות זאת, הוא חש חוסר נחת מתמשך מדפוס הנצחת החלוצים שהלכו והתקבעו בה, ומן המגמה שהתגלתה בקרב מקצת החלוצים לראות את עצמם כטובים מאחרים. בתורת איש העיר, הציג את עצמו כבטל ומבוטל לעומת החקלאים (כפי שהתייחס בשעתו למתנדבים ל'גדוד העברי'). אהרנוביץ הודה כי בדומה לרבים מעמיתיו,

112 מכתב ממערכת הספרייה 'לנער' ליוסף בריץ, 29.8.1930, הארכיון הציוני המרכזי, KKL5/3632; J. Baratz, *The Story of Daganian (Pioneering Palestine)*, 1), Tel-Aviv 1931, pp. 63–78. בית הקברות של דגניה איבד את בכורתו לזה שבכנרת עם קבורת רחל שם. ביטוי למעמדו של בית הקברות בדגניה בראשית שנות העשרים, כאתר שאליו 'חייבים ללכת', מצוי בתיאורו הסרקסטי של יעקב רבינוביץ על ביקור תיירים מארצות הברית במקום: 'את יוסף בוסל יודעים מעט וא. ד. גורדון מתהפך בפנטסיה של תייר אמריקני למיסטר גורדון, עשיר גדול מניו-יורק או מצ'יקגו, שבא הנה ומסר את כספו וישב יחד עם אלה ומת פה. יש גם פנטסיה כאן. רק פלא שאף פעם לא פגשו את שמו בעתוני אמריקא'. רבינוביץ סיים באנחה: 'הוי תיירים חביבים! כי ימסור אדם את נשמתו – זה אינו עולה על דעתכם'. ראו: 'ר', 'בגליל ובעמק', הדים, ג, ד (תרפ"ד–תרפ"ה), עמ' 40.

113 ח' רוטברג, ספר מאוחר, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 75.

114 את הדברים הקריא ' שפרינצק, דבר, 6.4.1937.

115 ' אהרנוביץ, 'לשאלת מלחמת המעמדות', הפועל הצעיר, 24.11.1922.

נגזרה ראייה זו לא רק מן ההכרה שהחקלאי הוא היסוד העיקרי בכינון הבית הלאומי, אלא גם מ'מומנט פסיכולוגי, אישי: רבים מתוכנו ניסו בזמנם למלאות את התפקיד החשוב הזה, ולא הצליחו לנצח את היצר שבלבם – לא היו גבורים'. אבל, הזהיר, ברגע שהחקלאים יתחילו להעריץ את עצמם ולראות את הכל שמחוץ להם בטל ומבוטל ואת עצמם כסולת האומה, ברגע זה יהיה ערכם קל מסובין.¹¹⁶ בויכרון הקולקטיבי של תנועת העבודה נחרת אהרנוביץ כדמות המצטיינת בהכפפת העמדות הפוליטיות לערכים מוסריים נעלים. התורה שדגל בה בנושא הנצחת מגשימי הציונות, המבליטה את האנשים הפשוטים, שאינם מתהדרים במעשי גבורה, ואת העשייה של הכלל על פני פיאור יחידים רבי סגולה ומעש, הלכה ונשחקה בהתמדה.

116 י' אהרנוביץ, 'למאמרו של אל. יפה', דבר, 10.1.1926; הדגשות במקור.

